

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА:

Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти освітнього спеціальності 051
«Економіка» третього освітньо-наукового ступеня

МИКОЛАЇВ

2018

УДК 330.342.146

С69

Укладачі І.О. Мельник, Т.Г. Олійник, О.А. Горобченко

Рекомендовано до друку рішенням методичною комісією факультету менеджменту Миколаївського національного аграрного університету від 26.04.2018р., протокол №9

Рецензенти:

Стройко Т.В. – д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського

Вишнеvsька О.М. – д.е.н., професор, декан обліково-фінансового факультету Миколаївського національного аграрного університету

© Миколаївський національний
аграрний університет, 2018
© Мельник І.О.,
Олійник Т.Г.,
Горобченко О.А. 2018

ЗМІСТ

ЗАКОНИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ	4
СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ	9
ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА	14
РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ	20
СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ, ЇЇ ЗАЛЕЖНІСТЬ ТА ЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ	25
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ОСНОВНИХ СВІТОВИХ СТРУКТУР	41
УКРАЇНА: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	53

ЗАКОНИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ, ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ

Зміст

1. Поняття соціального розвитку
2. Різні підходи до розуміння соціальної історії
3. Теорія соціального управління
4. Основні групи соціальних законів

1. Поняття соціального розвитку

Соціальний розвиток — це процес життєдіяльності людства та його складових частин (рас, мегаетносів, етносів, субетносів) у навколишньому природному середовищі, який зумовлений як свободою людської волі, так і об'єктивними закономірностями. Ці *закономірності* або *закони* — певна фіксація стану, який виражає загальний перебіг речей. **Науковий закон** — це знання, яке формулюється людьми в поняттях, які закорінені у природі (тобто в об'єктивному бутті). При цьому будь-які явища відбуваються не внаслідок того чи іншого закону, а, навпаки, ці закони завжди бувають наслідком відповідних явищ. *Людина* як ланка соціально-історичного процесу сама підпорядкована об'єктивному закону, але завдяки своєму знанню природи вона може певною мірою підкорити собі її власну закономірність, створивши умови, при яких, відповідно до конкретного об'єктивного закону, відбувається і певна подія.

Люди, однак, самі не створюють законів соціального розвитку, а тільки обмежують або розширюють сферу їхньої дії відповідно до своїх потреб та інтересів, оскільки закони існують об'єктивно, незалежно від свідомості людей, «як вираження необхідних, істотних, внутрішніх відносин між властивостями речей або різних тенденцій розвитку». Закон, таким чином, — це відображення встановленого порядку й динаміки речей, який протистоїть *Хаосу*. Хаос — це неупорядкована *першопотенція*, яка поєднує можливість універсального породження й універсального поглинання всього існуючого. Звідси Хаос можна розглядати не тільки як *причину* порушення порядку, а й як *джерело* його виникнення. Тому закон і хаос перебувають в онтологічній єдності й одночасно протистоять один одному, даючи змогу фіксувати єдність таких протилежних аспектів буття, як сталість, повторюваність, упорядкованість, загальність, з одного боку, і випадковість, непередбаченість, безладність, ірраціональність — з іншого.

Закономірності соціального розвитку, які прокладають шлях через подолання соціального хаосу, вивчає *соціальна філософія*. Це, у широкому сенсі, — розділ філософії, в якому вивчається якісна своєрідність людського суспільства (його відмінність від природи, його взаємозв'язок із державою, релігією, мораллю, культурою), а також його цілі (суспільні ідеали або цінності), генезис і розвиток (соціальна історія), долі й перспективи, а у вузькому сенсі — це розділ *соціології*, який досліджує зазначені проблеми за допомогою категорій соціологічної теорії і близьких до неї наук (політичної економії, антропології, психології, культурології та ін.). У цій площині філософського знання лежить *філософія історії*, яка охоплює найзагальніші закони розвитку соціально-історичного процесу, як от сенс і напрямок історії, розчленовування й послідовність основних історичних епох, специфіка історичного процесу, зіставлення в ньому природи й цілеспрямованої

людської діяльності, свободи й необхідності, а також можливості пізнання світу людиною, критерії істинності і вірогідності знання. У ХХ ст. науковий підхід до аналізу категорій і понять соціально-історичного розвитку поєднав філолофсько-ан-тропологічний, соціологічний, психологічний, а також синергетико-кібернетичний* підходи.

2. Різні підходи до розуміння соціальної історії

У цілому весь перебіг наукової дискусії у галузі **теорії соціального розвитку** визначався тривалий час конкуренцією двох теоретико-методологічних підходів до розуміння історичного процесу: *перший підхід* затверджував єдність історичного процесу, який підкоряється певним загальним законам (так звані *теорії соціального прогресу*), а *другий* — подавав історію як складну конфігурацію співіснуючих цивілізацій і культур, які послідовно змінюють одна одну в часі (*теорії історичного круговороту*). Із появою кібернетики (40-ві роки ХХ ст.) і синергетики виникає можливість певного об'єднання зазначених підходів у *новий*, системно-циклічний підхід, який відстоює, з одного боку, багатомірність і багатоваріантність історичного процесу, його альтернативність, а з іншого — необоротність і закономірну поступальність соціального розвитку. Теорія соціального розвитку в руслі різних підходів і концепцій схематично представлена на рис.1.

Таким чином, *системно-циклічний підхід* до розуміння історичного процесу фіксує важливий результат: хоча в навколишньому світі все у загальному стабільно, але все стабільне лише відносно, до певної міри, тільки на якійсь (нехай навіть тривалій) стадії розвитку, оскільки складноорганізованим системам властиво розпадатися, досягаючи найвищого розвитку. Стабільність виростає з нестійкості, тому що початок, народження нового пов'язане з *хаосом*, тобто абсолютною нестійкістю. Однак, знаючи об'єктивні закономірності певного етапу соціального розвитку, можна з певною мірою впевненості здійснювати **соціальне управління** в напрямку найбільш адекватному для суспільства цього конкретно-історичного етапу.

3. Теорія соціального управління

Сучасну **науку управління** прийнято поділяти на такі рівні знань: *перший* — представлений *теоріями соціального управління*, які є частиною швидше загальних політико-економічних і соціально-філософських концепцій, які пояснюють механізм функціонування соціуму на різних історичних етапах, а *другий* — більш конкретний, забезпечує науково-методичну базу для вироблення практичних рекомендацій у вигляді прикладних *теорій організації й управління*. Управління — це сфера людської діяльності, яка виникла внаслідок *поділу праці* і за допомогою якої людина впливає на різні процеси (технологічні, економічні, соціальні) для досягнення певних цілей. Управління як об'єктивне явище різноманітне й охоплює неживу і живу природу, а також людське суспільство.

Управління суспільством називається *соціальним управлінням* (влада, керівництво, адміністрування, менеджмент), що поділяється на відповідні підкласи, види, підвиди, форми й рівні.

Теорія соціального управління — це комплексна система знань, яка використовує різноманітні методи кібернетики (*від грецької* — мистецтво управління), теорії систем і соціальних наук; вона вивчає й розробляє шляхи комплексного застосування методів впливу на людей у соціальних процесах.

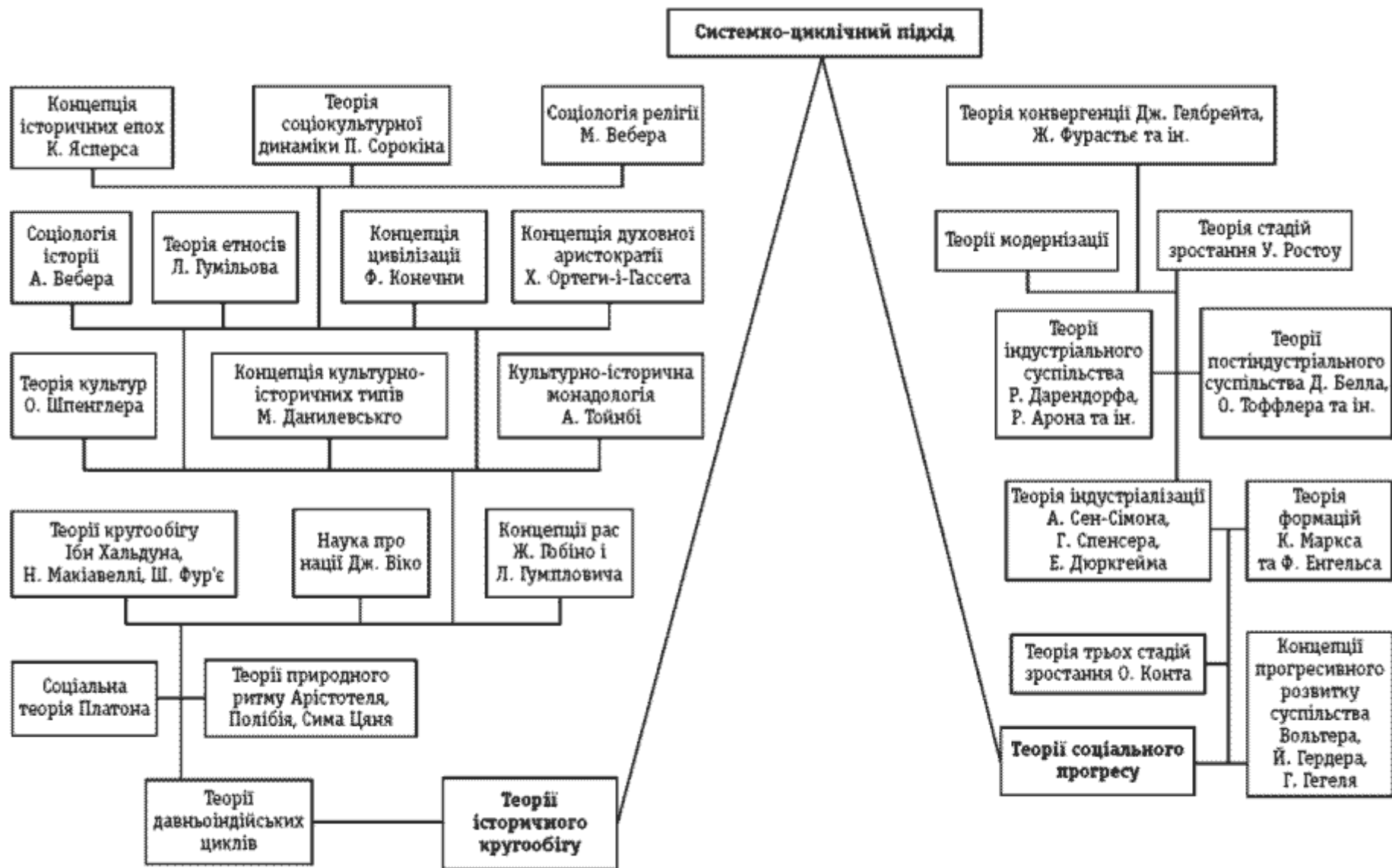

Рис. 1. Теорія соціального розвитку в руслі різних підходів і концепцій

Характерними рисами соціального управління є пізнання й свідоме використання об'єктивних законів соціального розвитку і виявлених закономірностей керівництва суспільством.

Таким чином, *соціальний розвиток* як процес життєдіяльності людства є результатом дії об'єктивних закономірностей, з одного боку, а з іншого — *соціального управління*, яке базується на усвідомленому використанні правильно зрозумілих закономірностей.

4. Основні групи соціальних законів

Поняття *закономірності* (або багато в чому тотожного їй *закону*) близьке до поняття **сутності**, — це сукупність глибинних зв'язків процесів, які визначають найважливіші риси і тенденції розвитку об'єктів. Пізнання закону припускає перехід від явища до сутності й завжди відбувається через абстрактне мислення, тобто відволікання від багатьох несуттєвих ознак явищ [8, с. 133]. Тому через дію у суспільстві безлічі факторів, закони суспільного розвитку здобувають характер **тенденцій**, які необхідно враховувати кожному досліднику при вивченні соціальних закономірностей. При цьому можна виділити **три основні групи** таких закономірностей-тенденцій:

1) *загальні* (універсальні) закони як основні закономірності світу, що виражають відношення між загальними, всюди існуючими властивостями або тенденціями розвитку. Це закон тотожності різнорівневих структур світобудови; закон єдності й різноманіття світу; закон протилежностей; закон циклічності та ін.;

2) *загальні* (соціальні) закони для більших груп явищ, які виявляються в досить широкому діапазоні соціальних умов і характеризують відносини між загальними властивостями більших соціальних систем. Такі, наприклад, соціальні закони ритмічної зміни релігійно-етичних й ідеологічних систем, форм політичного правління й історичних часів, культур і цивілізацій;

3) *специфічні*, або часткові соціальні закони, які виражають відносини між конкретними специфічними соціальними явищами або приватними властивостями соціальних систем. Вони, як правило, мають точну кількісну і якісну визначеність і можуть бути виражені в математичній формі.

Водночас грані й розходження між цими групами законів умовні й рухомі: у часткових, специфічних законах виявляються дії загальних законів, в останніх — універсальних, а загальні й універсальні закони пізнаються через узагальнення конкретних явищ, зокрема й часткових законів. У наступних розділах ми будемо дотримуватися розглянутої вище класифікації соціальних законів.

Актуальність пізнання соціальних законів Необхідність пізнання закономірностей суспільного розвитку і їхнього використання в практиці соціального управління стає особливо актуальним на **сучасному етапі** всесвітньо-історичного процесу. Більшість дослідників сходяться у тому, що в цей час, після відомих структур *чотирьох епох соціальної історії* (Давнього світу, Античності, Середньовіччя й Нового часу) настає якась нова, **п'ята епоха**, яка характеризується:

- цілою низкою **катаклізмів** ХХ ст. (дві світові війни, серія соціальних революцій, які викликали руйнування загальнолюдських цінностей, моральний, інтелектуальний, соціальний й економічний хаос), продовженням загарбницьких війн (Палестина, Югославія, Ірак), а також **глобальною кризою** людського співтовариства, показниками якого є екологічна катастрофа, яка насувається, виснаження природних ресурсів, СНІД, наркоманія, руйнування фінансової системи

«віртуальних грошей», не забезпечених виробництвом тощо; черговим «**великим переділом світу**»: після завершення переділу *територій*, потім *капіталу* й переділу *технологій*, який триває нині, настає період *інтелектуального* переділу, у результаті якого держави, які одержали в ньому верх, матимуть величезні економічні й політичні переваги. *Перший* переділ найпомітніше виявився у Першій світовій війні, *другий* — у Другій світовій війні, *третій* триває ще нині, може спричинити масштабні соціальні потрясіння, низку «системних» війн за володіння видобутком природних ресурсів, глобальним протистоянням бідного Півдня й багатой Півночі, традиційно різноорієнтованих Сходу й Заходу;

- так званою психологічною революцією, зумовленою впливом на психіку людини космізації, комп'ютеризації, генної інженерії, інформатизації, психотропних речовин. Людство, зробивши *науково-технічну* й *соціальну* революції, стоїть на порозі революції психологічної, яка буде початком нової планетарної цивілізації, що сформувалася в умовах принципово нової глобально-технологічної культури;

- наростаючим процесом **переоцінки цінностей**, кульмінаційним і водночас синтетичним пунктом якого є інтелектуальна, *духовна еволюція*, яка готує (після домінування *політичних* й *економічних* цінностей) прихід якісно нового ладу соціального життя, а в ширшому сенсі — *світової цивілізації*, де пануватимуть духовні пріоритети.

Сучасний кризовий, перехідний етап людства від однієї всесвітньо-історичної епохи до наступної зумовлює **кризовий стан** усієї складової глобальної соціальної системи: *криза світових релігій* виявляється в поширенні нетрадиційних вірувань і сект (часто тоталітарних і непримиренних у взаєминах), а також у подальшій секуляризації громадського життя; *криза філософії* пов'язана з розчарованістю в характері західноєвропейського філософського раціоналізму й пошуком істини із залученням давніх вчень про світ і людину; *криза науки* зумовлена вичерпанням традиційних методів дослідження й поверненням до архаїчних концепцій давніх міфів, східної й античної мудрості; *криза мистецтва* супроводжується руйнуванням почуттєвої форми живопису, скульптури, музики, літератури, драматургії, архітектури й характеризується дезінтеграцією, хаотичністю, еkleктичністю, примітивізацією й ірраціоналізацією різних видів мистецтва; *криза етики й права* виявляється в запереченні відносних цінностей західноєвропейської етико-правової системи й прагненні до цінностей абсолютних.

Загальний висновок різних сучасних концепцій на майбутнє людства можна сформулювати так: *сьогоднішній світ стоїть на порозі якісно нових соціальних змін, які можуть призвести людство або до встановлення тоталітарного світового панування з одного центру, або до збереження розмаїтості й побудови на його основі багатополюсного світу*. Така **альтернативність** світового розвитку враховує справжню картину сучасного динамічного світу з його протиріччями «глобальності» історії, коли перетинаються протилежні тенденції: *уніфікація* світу в культурному, етнічному, політичному й економічному аспектах, з одного боку, і регіоналізація, посилення етнокультурного *різноманіття*, расово-національної ідентичності, політичного й економічного плюралізму — з іншого.

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Зміст

1. Поняття соціального розвитку та необхідності соціального виховання

2. Показники рівня соціального розвитку особистості:

1. Поняття соціального розвитку та необхідності соціального виховання

Проблеми співвідношення соціального розвитку та соціального виховання дітей рік від року стають все актуальнішими. Крім стандартних державних організацій, призначених для розвитку та виховання дітей (шкіл, дитячих садків), існують ще й так звані гуртки за інтересами, в основному приватні та оплачувані окремо (музичні школи, 3- і танцювальні студії тощо). Крім того, останнім часом з'явилася велика кількість дошкільних розвиваючих центрів, де за помірну плату педагоги обіцяють навчити дитину адаптуватися до навколишнього світу, існувати в колективі, розбудити його приховані таланти і можливості, вирішити багато з проблем соціального виховання.

Соціальне виховання дітей будь-якого віку обов'язково включає в себе кілька складових, у тому числі і їх розвиток. По-перше, це інтелектуальна робота - навчання в школі, а також участь у позакласних проектах, спрямованих на розвиток ерудиції і накопичення знань, позитивного досвіду. По-друге, практична соціальна діяльність - творчість, спорт, туризм і тому подібні заняття, здатні розвинути дитину фізично і підготувати до різних соціальних життєвих ситуацій, які можуть несподівано статися з кожним із нас. По-третє, це естетичний розвиток: виховуючи в дітях почуття прекрасного, прищеплюючи їм любов до соціального середовища, до музики, театру, живопису, ми вчимо їх творити, імпровізувати, прагнути до створення чогось нового, емоційно досконалого. Окремо варто сказати про соціальне виховання дітей, яке повинно проводитися в період, коли навчальний процес призупинено, - під час канікул. Обов'язковими пунктами для дітей будь-якого віку є: професійно-творча активність; спортивно-оздоровча діяльність; дозвілля (складається з відпочинку, розваг, свят, творчості і самостійного розвитку).

На певному етапі соціальне виховання дітей батьками та педагогами перестає відігравати визначальну роль, і на зміну йому приходять самовиховання. Дитина перестає сприймати нав'язувану іншими інформацію і відкриває для себе можливість вибору в соціумі - жанру музики, стилю одягу і т.д., отже, починається процес соціального розвитку.

Соціальний розвиток визначається результатом його попереднього соціального виховання і характерно для підлітка, молодої людини на етапі соціального вибору і практичної діяльності по його досягненню. Тут виникає необхідність визначення, яким повинен бути молодий чоловік і як цього можна досягти за допомогою соціального виховання у школі та сім'ї, перетворюючи його з об'єкта на суб'єкт соціального самовиховання.

Соціальний вибір юнаки в чому залежить від результату його попереднього соціального виховання. Саме тому провідна роль у соціальному розвитку особистості належить соціуму, який здійснює свій вплив через інститути освіти, сім'ї та ін. Проте на молоду людину у формуванні його соціального вибору робить істотний вплив приклад значимого для нього особи, кінофільм або відеофільм, література чи інший фактор, які далеко не завжди носять позитивний характер.

Все це свідчить про те, що його соціальний вибір може бути як позитивним, так і негативним. Отже, все те, що впливає на нього, має не приватний, а соціальний характер. Ось в цьому випадку все залежить від результатів соціального виховання особистості, наскільки розвинені її соціальні якості, настільки буде керованим процес її соціального розвитку.

Однак для того щоб це відбулося, вирішення проблеми соціального виховання повинно бути довірено виключно висококваліфікованим соціальним педагогам, здатним прищепити дитині знання в рамках існуючої системи, а також допомогти у вирішенні питань, що стосуються соціології, психології, фізіології та інших наук, центральне місце в метриці цінностей яких займає людина.

Спеціаліст по соціальному вихованню і соціальному розвитку дітей - це, насамперед, людина, яка здатна зрозуміти і вислухати іншого, дати підказку, якщо вона необхідна, прищепити дітям такі якості, як громадська активність і творча самостійність.

Багато проблем соціального виховання і соціального розвитку вимагають делікатних способів вирішення, і грамотний педагог розуміє це, поступово, крок за кроком розплутуючи клубок конфліктів і залучаючи своїх підопічних в круговорот культурного життя освітньої установи, мікрорайону, міста.

Кожен з цих рівнів педагогічного потенціалу особистості у своєму розвитку відрізняється ступенем участі в ньому соціального навчання та соціального виховання. Особистість як складова соціуму володіє цілим рядом можливостей, укладених в її соціальних потребах і соціальних здібностях. Найважливішим механізмом розвитку (соціальних потреб) - необхідності в зближує спілкуванні з іншими людьми, гострого почуття поділитися з ними своїми досягненнями, бажання включитися в процес допомоги нужденним, *є соціальне виховання* як процес прилучення до світових духовно-моральним цінностям. Основним механізмом розвитку соціальних здібностей (навичок, умінь, звичок реалізувати соціальні потреби) *є соціальне навчання*, організоване як процес прилучення до соціального досвіду, включаючому історичний досвід міжнародного спілкування. Таким чином, зміст і рівень соціального розвитку особистості завжди детерміновані ефективністю соціального навчання та соціального виховання в інтеграції особистості в конкретне соціальне середовище.

2. Показники рівня соціального розвитку особистості:

1. Наявність позитивно орієнтованих життєвих планів і професійних намірів.
2. Ступінь свідомості і дисциплінованості щодо навчальної діяльності.
3. Рівень розвитку корисних знань, навичок, умінь (творчих, трудових, спортивних, технічних і т.ін.). різноманітність і глибина корисних інтересів.
4. Адекватне відношення до педагогічного впливу з боку дорослих.
5. Колективістські прояви, здатність враховувати колективні інтереси, поважати норми колективного життя.
6. Здатність критично, відповідно норм моралі і права оцінювати вчинки оточуючих, друзів, однолітків, однокласників.
7. Самокритичність, наявність навичок самоаналізу.
8. Уважне, чуйне ставлення до оточуючих, здатність до співпереживання, емпатії.

9. Вольові якості. Непіддатливість поганому впливові. Здатність самостійно приймати рішення і долати труднощі в ході їх здійснення.

10. Зовнішня культура поведінки (підібраність, охайність, культура мови, ввічливість).

11. Долання і відмова від дурних звичок та форм асоціальної поведінки (вживання алкоголю, паління, вживання нецензурних виразів).

Визначення передумов порушень процесу **соціального розвитку особистості**

Підґрунтям для розробки комплексу профілактичних заходів слугують дослідження у різноманітних галузях знання: юриспруденції, кримінології, соціології, психології, педагогіки, медицини.

1. Ч.Ломброзо(1900р.)

– пояснив природу злочинної поведінки з позиції біологізаторського підходу;

– розробив антропологічну теорію злочинності;– визначив соматичні особливості “природжених” злочинців.

2. Е. Уілсон(1984р.)

– висунув ідею виокремлення, яка визначає біологічну основу усіх форм соціальної поведінки;

– вивчав роль генетичного впливу на поведінку людини.

3. 3. Фрейд

– провів психоаналітичні дослідження: природа злочинності і делінквентності розглядається поряд з іншими формами відхилень поведінки, такими як: неврози, психастенії, стан нав’язливості, сексуальні розлади, різні форми соціальної дезадаптації.

4. Природу та прояви агресивності вивчали:

1) А. Бандура

– вважає, що агресія є результат викривленого процесу соціалізації, зокрема, зловживання покараннями, жорстоке відношення до дітей;

2) Л. Берковець

– вказує, що між об’єктивно опосередкованими причинами агресивної поведінки людини завжди постають: готовність до агресії (злість) та інтерпретація-тлумачення для себе даної ситуації;

3) Е.Квятковська-Тохович

– вважає причиною агресивності конфліктність, порушення емоційних зв’язків у родині;

4) С.Н. Ениколопов

– визначив, що найбільш агресивну групу становлять уперше засуджені злочинці.

4. Дослідження Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Д’юї, П.Дюпати, М. Вебера

– визначили зв’язок девіантної поведінки з соціальними умовами життєдіяльності людей; — кількість аномалій у поведінці людей неминуче зростає під час війн, економічних криз, соціальних потрясінь.

5. Д. Мате і Т. Сайн

– розробили теорію “нейтралізації”, згідно якої злочинець не відкидає для себе загальноприйнятні норми моралі і в цілому поділяє їх, але свою злочинну поведінку виправдовує за допомогою цілого набору захисних механізмів (звинувачень жертви, обставин, суддей, оточуючих).

6. Е. Сатерленд

— висунув теорію “диференційованого зв’язку”, за якою пояснюється формування делінквентної субкультури за рахунок вибіркового ставлення до норм та цінностей свого оточення.

7. А. Коен

– розглядає роль “делінквентної субкультури” у формуванні девіантної поведінки.

8. С. Беккер, У. Томас, Ф. Танненбаум

– до способів засвоєння делінквентної поведінки відносять: стигматизацію, соціальне таврування, коли “тавро злочинця” виступає “прогнозом, що здійснюється”, засвоєним індивідом статусом; до цього призводить і передчасне ототожнення підлітків з “порушниками порядку”. [8, с.189].

10.Л.С. Виготський і П.П. Блонський

– заклали засади вікової психології, що дозволяє зрозуміти особливості психічного розвитку дітей на різних вікових етапах, включаючи кризові періоди розвитку;

– детальний аналіз вікових особливостей підліткового віку уможливив визначення того, що кризи, конфлікти, складності адаптації до соціального середовища можуть розглядатись як імманентно притаманні певному етапу розвитку людини;

– вивчення усталених форм зводиться до дослідження несприятливих соціальних факторів особливостей середовища, виховання і навчання.

11. Шарлота Бюлер

– виділила в підлітковому віці дві фази – позитивну і негативну. Вік негативної фази у дівчат припадає приблизно на 11-13 років, у хлопців – на 14-16 років. Негативна фаза характеризується почуттям тривоги, занепокоєності, роздратованості, диспропорцією у психічному та фізичному розвитку, агресивністю і т. ін. Це період внутрішньої метушні, суперечливих почуттів, абстрактного бунту, меланхолії та зниженої працездатності, протестувального характеру поведінки. [8, с.190].

12.Г. Ананьєв

– визначив, що людський розвиток зумовлюється взаємодією багатьох факторів: спадковості, середовища (соціального, біогенного, абіогенного), виховання (точніше багатьох видів спрямованого впливу на формування особистості), власної практичної діяльності людини.

13.Г.А. Аванесов

– виділив біологічні передумови, що відіграють негативну роль у поведінці людини:

а)патологія біологічних потреб;

б) стани нервово-психічного здоров’я, нервово-психічні захворювання, психопатії, неврастенії, що зумовлюють неадекватну реакцію і утруднюють соціальний контроль за діями;

в) вплив спадкових захворювань, особливо спадковості, що обтяжена алкоголізмом;

г) вплив психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, зміни екологічного стану навколишнього середовища, використання нових видів енергії, які призводять до різних психосоматичних, алергічних, токсичних захворювань, а також стають додатковим кримінальним фактором.

14.У дослідженні І.Ф. Мягкова і Ю.В. Юрова

– вказується, що психічні патології тісно пов'язані з несприятливими умовами, конфліктними відношеннями у родині.

15. У дослідженнях з проблем підліткового, юнацького алкоголізму Е.Є. Бехтеля, Б.С. Братуся, П.І. Сідорова

– вказується на наявність глибоких, не завжди усвідомлених мотивів і потягів прилучення неповнолітніх до алкоголю; певну роль відіграють компенсаторні, ейфоричні та інші “псевдофункції” уживання алкоголю, що говорить у першу чергу про серйозні дефекти сімейного, шкільного, суспільного виховання, про психічний дискомфорт, про беззмістовність дозвілля, труднощі спілкування, інші проблеми соціально-педагогічного і соціально-психологічного характеру.

16. Дослідження асоціальної поведінки Т.Ш. Ангуладзе і Н.Г. Маградзе

– розкривають механізм формування установок, враховуючи дію об'єктивних та суб'єктивних факторів, якими з одного боку, виступають зовнішні умови, що представлені близьким оточенням, ситуацією, а з іншого боку, потреби індивіда, що носять асоціальний характер.

У процесі формування асоціальних установок за рахунок багатократних повторень відбувається, по-перше, трансформація потреб, на місці колишніх формуються розбещуванні потреби, по-друге, асоціальні дії закріплюються до рівня автоматизму, що свідчить про виникнення фіксованої установки.

17. Ф.В. Бассін і В.Є. Рожнов

– відмічають, що сугестивне формування психологічних установок, що проводиться планомірно на початковому етапі дозрівання дитячої психіки, може призвести до створення стійких особливостей особистості та формування ригідних стереотипів поведінки, які потім з великими труднощами піддаються корекції.

18. Роберт Оуен

– стверджував, що асоціальна, злочинна поведінка індивіда залежить не від нього, а від системи, в якій він виховувався.

19. С.А. Белічева

– розглядала загальну диференціацію і типологію дитячо-підліткової дезадаптації. Залежно від природи, характеру і ступеню визначає такі види: патогенна і психосоціальна дезадаптація.

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА

Зміст

1. Особливості планування соціального розвитку підприємства
2. Соціальна структура та показники оцінки результатів соціального розвитку підприємства
3. Аналіз умов праці та системи соціальних пільг і виплат

1. Особливості планування соціального розвитку підприємства

Планування соціального розвитку підприємства – це науково обґрунтоване визначення мети, показників і завдань (термінів, темпів, пропорцій) підприємства з урахуванням його стратегічних інтересів. Такий вид планування має здійснюватися адміністративними і суспільними структурами, а його реалізація – фінансуватися за рахунок коштів бюджету підприємства і спеціальних фондів на основі затверджених програм і положень. Планування соціального розвитку підприємства має індикативний, рекомендаційний характер.

Основними методами розробки плану соціального розвитку підприємства є:

- експертний (заснований на залученні висококваліфікованих фахівців-експертів для систематизації та формування громадської думки);
- аналітичний (включає системний, комплексний аналіз окремих установчих елементів);
- нормативний (ґрунтується на розробленні соціальних нормативів);
- метод імітаційного моделювання (базується на імітаційному моделюванні можливих результатів);
- логічного моделювання (передбачає систематизацію різних аналогій, розробку сценаріїв, побудову дерева мети і дерева ресурсів);
- програмно-цільового (реалізовується за допомогою розробки певної програми за обраною метою).

Основними розділами плану соціального розвитку підприємства можуть бути:

- 1) освіта і кваліфікація;
- 2) соціально-культурні заходи;
- 3) наукова організація;
- 4) охорона праці та безпека виробництва;
- 5) умови лікування та відпочинку;
- 6) санітарно-побутові умови виробництва;
- 7) фінансові ресурси.

Планування соціального розвитку підприємства має враховувати такий важливий чинник, як морально-психологічний клімат у колективі, може бути досягнуте в результаті проведення певної роботи, зміст якої полягає у добиранні членів колективу з урахуванням рекомендацій психолога, врегулюванні конфліктних ситуацій, правильній організації управління.

Загалом, управління соціальним розвитком засноване на програмно-цільовому підході. У його межах визначаються окремі блоки управління (науково-аналітичний, нормативно-правовий, організаційно-управлінський). За кожним блоком розробляють певну мету, яку реалізують шляхом спеціальних управлінських впливів. Управлінським процесом займаються конкретні суб'єкти

управління. Структура управління, що забезпечує нормальний соціальний розвиток підприємства, подана у табл. 1.

Таблиця 1 Структура управління соціальним розвитком підприємства

Блок управління	Мета управління	Керівний вплив	Суб'єкт управління
Науково-аналітичний	Систематичний аналіз ситуації	Розробка рекомендацій	Інформаційно-аналітичний центр, окремі спеціалісти
Нормативно-правовий	Забезпечення нормального розвитку колективу	Положення, інструкції, норми	Рада директорів, виконавча дирекція, правління
Організаційно-управлінський	Реалізація основних напрямів соціального розвитку колективу	Накази, розпорядження	Директор та його заступники, начальники виробничих комплексів, цехів, дільниць, служб і підрозділів
Ресурсний	Реалізація мети соціального розвитку	Бюджетне та інше фінансування	Фінансова служба, бухгалтерія

Оцінювання ефективності планування соціального розвитку підприємства може бути здійснено шляхом діагностики виконання окремих розділів та індикативних показників плану соціального розвитку.

2. Соціальна структура та показники оцінки результатів соціального розвитку підприємства

Соціальна структура колективу підприємства – важлива характеристика його соціального розвитку, що представлена співвідношенням різних соціальних груп і верств у трудовому колективі. Вона визначається різноманітними чинниками, залежить від організаційно-правової форми підприємства, структури управління, рівня професійної кваліфікації та заробітної плати робітників, а також їх статевовікового складу. Особливий вплив на соціальну структуру має морально-психологічний клімат у колективі, який характеризується наявністю людей із різним темпераментом і характером, цільовою особистою орієнтацією і мотивацією. Загалом, соціальна структура колективу підприємства наведена у табл. 2.

Здоров'я робітників, рівень їх знань і культури, досвіду, здібностей, рівень професіоналізму впливають на результати праці й належать до важливих характеристик соціального розвитку підприємства та соціальної активності трудового колективу.

Таблиця 2. Соціальна структура колективу підприємства

Класифікаційна ознака	Характеристика
Стать	Чоловіча, жіноча
Вік	Молодь, середній вік, похилий вік
Соціальний статус	Робітник, службовець, селянин
Посада	Керівник, менеджер, науковець, спеціаліст, робітник
Освіта	Середня, середня спеціальна, незакінчена вища, вища

Спеціальність	Інженер, економіст, технолог тощо	
Кваліфікація	Низька, середня, висока	
Стаж роботи	До 1 року, більше 1 року і т. д.	
Рівень забезпечення	Малозабезпечений, високозабезпечений	середньозабезпечений,
Відношення до власності підприємства	Власник, найманий працівник	

Основними показниками оцінки соціального розвитку підприємства є:

1. Показники умов праці й охорони здоров'я:

$$\text{Рівень травматизму} = \frac{\text{Кількість травм}}{\text{Середньооблікова кількість робітників}};$$

$$\text{Рівень професійних захворювань} = \frac{\text{Кількість професійних захворювань}}{\text{Середньооблікова кількість робітників}};$$

$$\text{Рівень тимчасової непрацездатності} = \frac{\text{Кількість днів непрацездатності}}{\text{Середньооблікова кількість робітників}}.$$

2. Показники культурних і соціально-побутових умов:

$$\text{Рівень забезпеченості житлом} = \frac{\text{Кількість забезпечених житлом (осіб)}}{\text{Середньооблікова кількість робітників}};$$

$$\text{Час оборотності черги на отримання житла} = \frac{\text{Середньорічна кількість очікуючих на житло (осіб)}}{\text{Кількість наданих квартир}};$$

$$\text{Забезпеченість харчуванням} = \frac{\text{Кількість місць у їдальні}}{\text{Кількість працюючих в одну зміну}};$$

$$\text{Забезпеченість оздоровчими таборами} = \frac{\text{Кількість місць}}{\text{Кількість дітей працівників, яким необхідні путівки}};$$

$$\text{Забезпеченість базами відпочинку} = \frac{\text{Кількість путівок на 12-денний термін}}{\text{Кількість працівників, яким необхідні путівки}}.$$

3. Показники соціальної стабільності:

$$\begin{aligned} \text{Рівень стабільності кадрів} &= \frac{\text{Кількість звільнених}}{\text{Середньооблікова кількість робітників}}; \\ \text{Рівень культурно-масової роботи} &= \frac{\text{Кількість місць у палацах (будинках) культури}}{\text{Кількість робітників}}; \\ \text{Рівень спортивної діяльності} &= \frac{\text{Кількість зайнятих у секціях підприємства}}{\text{Середньооблікова кількість працівників та їх дітей}}; \\ \text{Рівень освіти} &= \frac{\text{Кількість тих, що мають освіту}}{\text{Середньооблікова кількість працівників}}; \\ \text{Рівень професійної підготовки} &= \frac{\text{Кількість працівників, які підвищують кваліфікацію}}{\text{Середньооблікова кількість робітників}}. \end{aligned}$$

4. Показники умов праці (режим праці та умови виробництва).
5. Рівень освіти й кваліфікації.
6. Показники стану виробничого середовища.

Інтегральний показник результатів соціального розвитку підприємства може бути виражений відношенням суми значень показників до їх кількості.

3. Аналіз умов праці та системи соціальних пільг і виплат

На рівні підприємства вдосконалення трудових відносин передбачає соціологічний аналіз чинників, що визначають ставлення працівників до роботи. Методами збирання емпіричних даних про соціально-психологічний клімат у колективі підприємства є: досвід, знання, експеримент, спостереження, вивчення документів.

Умови праці та її організація справляють значний вплив на ставлення працівників до роботи. До основних характеристик умов праці відносять: режим роботи; наявність перерв та їх тривалість; освітленість робочих місць; наявність необхідної обчислювальної оргтехніки, кондиціонерів та іншого обладнання робочих місць; наявність їдалень, буфетів та рівень їх обслуговування; рівень медичного обслуговування; наявність та обладнання місць відпочинку тощо. Опосередковано впливають на умови праці елементи соціальної інфраструктури: житлово-побутові умови, місце проживання працівників, розвиток транспортних мереж. Соціальні чинники корелюються з виробничими, серед яких рівень оплати праці, виробничої самостійності, можливість впливати на рішення стосовно процесу праці, взаємовідносини у трудовому колективі, стиль керівництва тощо. Удосконалення умов праці, приведення їх у відповідність до потреб і здібностей працівників, підвищення їх кваліфікації сприяють зростанню рівня творчого ставлення до праці. Умови праці є показником рівня соціального розвитку підприємства.

До значущих внутрішніх соціальних характеристик відносять особливості управлінської праці. Вони визначаються як характером діяльності апарату управління, так і завданнями, які він має виконувати, й змістом управлінської роботи, яка належить до категорії розумової праці. Предметом управлінської роботи є процеси обробки інформації. Умови праці працівників характеризують

планування службових приміщень і робочих місць працівників, розпорядок робочого дня, графіки проведення нарад.

Важливими напрямами організації праці є: вдосконалення форм розподілу й кооперації роботи працівників управління, нормування управлінської діяльності, використання ефективних методів роботи, планування робочого дня, поліпшення організації робочих місць та умов праці. Велике значення для наукової організації праці адміністративно-управлінського персоналу має оптимальна організація робочих місць, наявність необхідної оргтехніки. Значні перспективи щодо поліпшення інформаційного забезпечення праці, підвищення її рівня та ефективності мають комп'ютерні технології.

Розвиток ринкових відносин і розширення самостійності трудових колективів підвищують значущість соціальних пільг і виплат, частка яких постійно зростає в обсязі сукупного доходу працівника. Якщо раніше під час працевлаштування люди передусім звертали увагу на розмір заробітної плати, то тепер обов'язково враховують й те, які види соціальної допомоги може надати підприємство. Ці пільги і виплати перестають бути тимчасовими і перетворюються на важливу і необхідну умову підтримки стабільності й підвищення життєвого рівня працівників і членів їх сімей. Цей вид доходу, як і заробітна плата, і дивіденди, безпосередньо залежить від результатів роботи кожного працівника зокрема, і підприємства загалом, оскільки його джерелом, як правило, є дохід, отриманий від господарської діяльності. Отже, як учасники системи соціальних пільг і виплат працівники зацікавлені в кінцевих результатах роботи підприємства. Розвинена система соціальних пільг і виплат має сприяти:

- залученню висококваліфікованих працівників;
- збереженню груп висококваліфікованих працівників протягом необхідного терміну;
- підтримці конкурентоспроможності компанії на ринку праці за рахунок пропозиції працівникам вигідніших форм заохочення в інших компаніях;
- стимулюванню продуктивності праці.

Соціальні пільги можуть бути монетарними (у грошовому вираженні) і немонетарними (соціальні блага, деякі види благ з пакета компенсацій, різноманітні заохочення тощо).

У табл. 3 наведено перелік монетарних і немонетарних соціальних пільг.

Таблиця 3 Система соціальних пільг, наданих за рахунок підприємства

Немонетарні пільги	Монетарні пільги
Надання путівок у будинки відпочинку	Оплата лікарняних листків
Доставка до місця роботи й додому	Матеріальна допомога
Організація харчування	Доплати до пенсій
Знижки та пільги на купівлю товарів підприємства	Виплати, пов'язані з народженням дитини
Безкоштовне користування спортивним інвентарем	Оплата проїзду до місця роботи
Безкоштовне користування стільниковими мобільними телефонами у неробочий час	Оплата транспортних витрат на поїздку в санаторій та обідів

Нині більшість підприємств намагаються зацікавити фахівців саме соціальними виплатами й пільгами, оскільки рівень заробітної плати відносно однаковий.

Важливо також проаналізувати використання об'єктів соціально-культурного життя підприємства, що перебувають на його балансі. Підвищену увагу необхідно звернути на витрати, пов'язані з утриманням цих об'єктів.

Розглядається розмір доходу, одержаного від діяльності об'єктів соціально-культурного життя, оренди або іншого використання майна, плати за надання послуг (лікування, фізична підготовка, видовищні, культурно-масові заходи, навчання на курсах тощо).

РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Зміст

1. Особливості соціального розвитку на рівні окремої країни
2. Основні тенденції соціального розвитку країн Заходу у 20 столітті
3. Основні показники соціального розвитку країни

1. Особливості соціального розвитку на рівні окремої країни

Соціальний розвиток - це зміна суспільства, яка призводить до появи нових суспільних відносин, інститутів, норм і цінностей.

В результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, який виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів і зв'язків).

Важлива характеристика соціального розвитку - період часу, протягом якого воно здійснюється. Необхідно також враховувати, що основні риси соціального розвитку виявляються тільки по закінченні певного часу. Результатом соціального розвитку є новий кількісний і якісний стан соціального об'єкта, зміна його структури та організації.

Країни і народи завжди відрізнялися між собою за ступенем забезпечення населення матеріальними і соціальними благами. Основним критерієм визначення економічного рівня розвитку держави є величина Валового внутрішнього (або Валового національного) продукту в розрахунку на душу населення.

Розподіл країн на групи в залежності від рівня їх економічного розвитку називається типологією держав, відповідно до якої суверенні держави поділяють на чотири типи.

Економічно розвинені країни (виробляють 2 / 3 ВВП світу, їх близько 30).

Країни, що розвиваються (1 / 4 ВВП світу, приблизно 130 країн).

Країни з перехідною економікою (до 30 країн Центральної та Східної Європи, Північної і Центральної Азії).

Країни централізовано керованої економіки: Китай, Куба, КНДР, В'єтнам.

Крім ВВП (ВВП) при виділенні типів країн використовують новий інтегральний показник соціального розвитку країн так званий Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який враховує розмір реального доходу на душу населення, середню очікувану тривалість життя і рівень освіченості населення країни. Найвищі показники ІРЛП мають економічно розвинуті країни (США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, Італія і Канада), інші країни Західної Європи, Австралія і Нова Зеландія.

Типологія країн за рівнем соціально-економічного розвитку має практичне значення. Так в ООН для вирішення проблеми подолання відсталості країн, що розвиваються, визначають держави які найбільше потребують фінансової та гуманітарної допомоги.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) визначається як сукупна вартість всієї кінцевої продукції, випущеної на території країни за рік.

Валовий національний продукт (ВНП) складається з ВВП за вирахуванням прибутків іноземних компаній в даній країні і з додаванням прибутків, отриманих підприємцями даної країни за кордоном.

2. Основні тенденції соціального розвитку країн Заходу у 20 столітті

Значні економічні зрушення на Заході після Другої світової війни не могли не спричинити відповідних соціальних змін. Серед них, насамперед, слід виділити зниження темпів приросту населення. Це відбувалось не через збільшення смертності, а в результаті скорочення народжуваності, що пояснюється, насамперед, завершенням демографічної революції.

Слід урахувати також і те, що під час війни загинула значна кількість чоловіків, а це призвело до диспропорції між чоловічим і жіночим населенням на користь останнього.

Скорочення народжуваності спричинило старіння населення та зменшення кількості дітей у його структурі. Водночас люди стали жити довше. У країнах Заходу в 1986 р. тривалість життя становила 70-80 років. Швидке падіння народжуваності в Європі призвело до того, що під час економічного піднесення 60-х років виникала проблема нестачі робочої сили, яку почали вирішувати за рахунок залучення вихідців з країн Африки та Азії.

Відповідно скоротилась еміграція з Європи, яка була основним джерелом формування населення США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, ПАР, Ізраїлю, країн Латинської Америки.

Після Другої світової війни в Європі завершився процес урбанізації. Кількість міських жителів стабілізувалась на рівні 70-80% від усього населення країни. Змінилась і його соціальна структура. Більшість працездатного населення стала найманими робітниками. Однак всередині цієї великої соціальної групи існує диференціація: найбільше зростає кількість зайнятих у сфері послуг.

Останнім часом у результаті технологічної революції і кризи традиційних галузей виробництва склалися два полюси зайнятості. На одному — висококваліфіковані спеціалісти новітніх галузей, які, зазвичай, навіть не мають конкуренції на ринку праці і попит на яких зростає. На іншому — робітники "приречених" галузей, яким загрожує безробіття.

Технологічна революція спричинила потребу у висококваліфікованій розумовій праці. Вже сьогодні робітники розумової праці (службовці, науково-технічні робітники, адміністративно-управлінський персонал) зрівнялися чисельно з тими, хто зайнятий фізичною працею.

Серйозні зміни відбулися у структурі та чисельності сільського населення — воно скоротилося вдвічі. Сучасне фермерське господарство потребує висококваліфікованої праці і повністю орієнтоване на ринок.

Змінилося місце і роль малого та середнього бізнесу. Раніше він був пов'язаний з ремеслом і роздрібною торгівлею, а після війни органічно вписався в сучасні галузі, став незамінним у швидко зростаючій сфері послуг. Великий бізнес також зазнав змін. Економічне піднесення 60-х років і НТР створили умови для швидкого збагачення багатьох підприємців. Поява величезних фірм і транснаціональних корпорацій потребує все ширшого використання праці професійно підготовлених управлінців та менеджерів. Їхній прошарок помітно зріс.

Після війни змінився і спосіб життя населення країн Заходу. Більшість проживає у будинках або квартирах, майже кожна сім'я має автомобіль, побутову техніку, аудіо- та відеоапаратуру. Змінилась і структура сімейного бюджету: витрати на харчування складають майже п'яту його частину, зате збільшились витрати на житло і транспорт. Менш поширеним стало спільне проживання представників двох, а то й трьох поколінь, як це було раніше. Сім'ї зменшились.

Середня освіта стала загальною. Збільшилась і кількість студентів, а вища освіта перестала бути привілеєм.

У повоєнний час завершився процес емансипації жінок. Жіноча праця стала однією з умов економічного розвитку 50-60-х років та одним із джерел збільшення сімейних прибутків. Емансипація жінок сприяла еволюції сім'ї. Шлюби стали більш пізніми, але менш стійкими. Набув також поширення феміністичний рух. Жінки працюють у сферах традиційно чоловічих (армія, флот, надзвукова авіація і т. д.).

3. Основні показники соціального розвитку країни

Показники, що характеризують соціальний розвиток країни і регіонів, поділяються на чотири групи.

До першої групи, яка характеризує *рівень життя* населення, належать 7 показників:

- грошові доходи на одного жителя;
- середньомісячна заробітна плата;
- співвідношення середньодушових доходів та прожиткового мінімуму;
- співвідношення доходів і витрат;
- частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум;
- концентрація доходів у різних групах населення;
- співвідношення доходів найбідніших і найбагатших людей країни.

До другої групи, яка характеризує *соціальну забезпеченість*, належать такі показники:

- забезпеченість житлом одного жителя;
- забезпеченість лікарями та лікарняними ліжками на одного жителя;
- роздрібний товарооборот і платні послуги на одного жителя;
- рівень злочинності.

До третьої групи, яка характеризує *демографічну ситуацію*, включають:

- природний приріст населення;
- коефіцієнти народжуваності та смертності;
- середню тривалість життя населення;
- коефіцієнт дитячої смертності;
- міграційне сальдо.

Четверта група показників характеризує *стан трудових ресурсів* і включає:

- рівень зайнятості населення;
- рівень безробіття;
- демографічне навантаження;
- навантаження на одне вільне робоче місце.

На відміну від класифікацій, що ґрунтуються переважно на кількісних показниках, широко застосовують типологію країн, що враховує також і важливі якісні ознаки будь-якої країни, зокрема її політичну орієнтацію, ступінь демократизації влади, місце у світовому господарстві тощо. Ще до початку 90-х років ХХ ст. усі країни світу поділяли на три типи: соціалістичні, капіталістичні й ті, що розвиваються.

Нині ж відповідно до місця в системі світової економіки і міжнародних відносин існуючі незалежні держави поділяють на чотири основні групи.

1. Економічно високорозвинуті країни. Вони мають високий рівень економічного й соціального розвитку, володіють великим запасом виробленого

капіталу. Тут мешкає близько 10 % населення світу, яке зайняте переважно у високоспеціалізованих видах діяльності. Однак всередині групи країни дещо неоднорідні, а тому їх можна поділити на три підгрупи.

Високорозвинуті країни, або держави Великої сімки. Це США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія й Канада. За масштабами економічної й політичної діяльності ці країни - світові лідери. Їхня частка становить понад 50 % світового ВВП і промислового виробництва, понад 25 % аграрної продукції.

Економічно високорозвинуті невеликі країни Західної Європи. Це Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Іспанія, Греція, Ірландія та ін. Усі країни політично стабільні, з високою якістю життя, мають значний рівень прибутків на душу населення (Люксембург, Норвегія, Швейцарія, Нідерланди, які за цим показником обігнали навіть країни Великої сімки). Їхня високотехнологічна промисловість працює переважно на імпортній сировині, більша частка виробленої продукції експортується, а сфера послуг має яскраво виражену міжнародну спрямованість.

Країни переселенського капіталізму. Це Австралія, Нова Зеландія, ПАР та Ізраїль. Спільність історичного розвитку цих країн полягає в тому, що в різний час вони утворилися як переселенські колонії вихідців переважно з Великої Британії. Тому тут і досі зберігаються риси державної і політичної системи, культурні традиції, соціально-економічний устрій, закладені Великою Британією в колоніальні часи. В Ізраїлі населення сформувалося внаслідок імміграції євреїв після Другої світової війни.

Країни Великої сімки формують три головні економічні «полюси» світу - західноєвропейський із центром у Німеччині, американський із центром у США та азійський із центром у Японії.

2. Країни з перехідною економікою (постсоціалістичні). Це держави, які з 80-90-х років ХХ ст. здійснюють перехід від адміністративно-командної (соціалістичної) економіки до ринкової (тому їх ще часто називають постсоціалістичними). Це 13 країн Східної і Південно-Східної Європи (Албанія, Болгарія, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Угорщина, Хорватія, Чехія та ін.), 15 країн - колишніх республік Радянського Союзу (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Латвія, Литва, Росія, Узбекистан, Україна й ін.) та в Азії - Монголія. Ці країни виробляють лише понад 5 % світового ВВП і дуже неоднакові за рівнем економічного розвитку. Останніми роками завдяки ринковим реформам значних успіхів в економічному розвитку досягли Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Хорватія.

3. Країни соціалістичної індустріалізації. До них нині належать усього чотири держави - Китай, Північна Корея, Куба і В'єтнам. Тут діє монопольна влада комуністичної партії, практикуються методи командної економіки і будується соціалістичне суспільство. Серед цих країн особливо виділяється Китай, адже в державі сполучається модель-симбіоз ринкових відносин і планово-регульованої економіки, так званий соціалістичний ринок з елементами вільного підприємництва, але під керівництвом комуністичної партії. Нині в Китаї спостерігаються дуже високі темпи економічного зростання.

4. Країни, що розвиваються. Це держави з відносно ринковою економікою і низьким або дуже низьким економічним розвитком, їх ще називають «третім світом». Група налічує майже 120 держав Азії, Африки й Латинської Америки. Тут мешкає близько 75 % населення Землі, але споживають вони всього 20 % ресурсів.

Країни, що розвиваються, дуже неоднорідні й відрізняються одна від одної не тільки економічно-господарською структурою, а й умовами соціального розвитку, а тому їх поділяють на певні підтипи.

Ключові країни. Це Мексика, Індія, Бразилія й Аргентина. Вони мають величезний природний, людський і економічний потенціал і є країнами - лідерами «третього світу». Ці чотири країни виробляють майже стільки само промислової продукції, скільки решта країн, що розвиваються. Вони володіють непоганим науковим потенціалом, усі ведуть космічні дослідження, а Індія навіть входить до світового ядерного клубу. Проте ВВП на душу населення в них ще порівняно низький.

Нові індустріальні країни (НІК) - це понад 10 держав, у яких за останні десятиліття стався якісний стрибок соціально-економічних показників і чия довгострокова економічна стратегія націлена на побудову західної моделі розвитку. Нині виділяють кілька типів НІК. НІК «першої хвилі» - Південна Корея, Сінгапур (мал. 20), Тайвань, Сянган (колишній Гонконг), їх ще називають «азіатські тигри» або «азіатські дракони». НІК «другої хвилі» - Чилі, Уругвай, деякі відносять сюди Аргентину, Бразилію й Мексику. НІК «третьої хвилі» - Малайзія, Індонезія, Філіппіни, Таїланд, Туреччина, Туніс. Для НІК характерні такі особливості: високі темпи економічного розвитку (особливо в «азіатських драконів»), провідною галуззю є обробна промисловість, економіка має експортоорієнтований напрямок, широке використання високих технологій, основна промислова спеціалізація - виробництво побутової техніки, комп'ютерів, одягу і взуття.

Нафтовидобувні країни. До них належать більше 10 країн, в експорті яких нафтопродукти перевищують 50 %. Це переважно країни Перської затоки (Саудівська Аравія, Кувейт, Катар, ОАЕ, Оман, Іран), а також Лівія, Нігерія, Алжир, Бруней, Венесуела та ін. Нафтодолари дали змогу збудувати в пустелі сучасні міста, готелі, палаци, міжнародні аеропорти, автомагістралі, системи енерго- і водопостачання, поліпшити національну систему освіти й охорони здоров'я. Однак соціальне життя у цих державах майже не зазнало трансформації, як і багато століть тому, саме іслам визначає соціальні й економічні відносини в більшості з них.

«Держави-квартиророздавачі» є невеликими за розміром острівними і приморськими країнами, розташованими на перехресті важливих міжнародних транспортних шляхів. Деякі з них стали країнами приписки суден флотів з багатьох держав світу (Кіпр, Панама, Багамські Острови, Ліберія). Мальта, Кіпр, Барбадос, Трінідад і Тобаго є світовими центрами туристичного бізнесу.

Країни, що відстають у своєму розвитку. Це країни, у яких ВВП на душу населення сягає менше 3000 дол. на рік і переважає доволі відстала багатоукладна економіка із сильними феодальними пережитками. Найбільше таких країн в Африці (Камерун, Судан, Кот-д'Івуар тощо), проте є вони і в Азії (Ємен, Камбоджа, Непал), і в Латинській Америці (Нікарагуа, Сальвадор, Гондурас, Беліз, Гайана тощо).

Найменш розвинуті країни налічують майже 40 країн із загальною кількістю населення понад 650 млн осіб. У цих країнах ВВП на душу населення сягає не більше 1500 дол. (ДРК, Ліберія, Сомалі, Еритрея, Нігер, Ефіопія, Афганістан, Мозамбік, М'янма, Гана тощо). Іноді їх ще зовуть «четвертим світом». Тут панує споживче сільське господарство, не розвинена обробна промисловість, понад 60 % дорослого населення неписьменне.

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ, ЇЇ ЗАЛЕЖНІСТЬ ТА ЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ

Зміст

1. Соціальна політика: об'єкти, суб'єкти, зміст, мета і функції.
2. Правова та інституційна база соціальної політики.
3. Інструменти соціальної політики: їх характеристика і використання.
4. Фінансування соціальної політики.

Питання № 1. Необхідність соціальної політики у суспільстві обумовлюється існуванням соціальної нерівності та обмеженим обсягом ресурсів.

Пристаючи до вивчення курсу соціальної політики (СП) важливо означити, що саме є об'єктом і предметом нашої уваги, як цей навчальний предмет пов'язаний з іншими дисциплінами і що його вивчення може дати для майбутньої практичної роботи фахівців-соціологів та соціальних працівників.

СП у вузькому розумінні це система заходів, спрямованих на забезпечення добробуту громадян, вирішення завдань так званої „великої п'ятірки”: соціального забезпечення, житлових програм, охорони здоров'я, освіти та служб соціальної допомоги і ресоціалізації.

СП у широкому розумінні – це регулювання соціальної сфери, соціальних відносин з метою налагодження оптимального функціонування суспільної системи в цілому.

Тому, в зв'язку із складністю явища, що є об'єктом аналізу, навчальний курс СП є до певної міри синтетичним, комплексним: в ньому повинні бути актуалізовані знання, здобуті студентами при вивченні інших дисциплін. Продемонструвати це можна на прикладі таблиці 1.

Соціальна політика – це система програм, служб та заходів, спрямованих на досягнення соціальних цілей. Соціальна політика охоплює всі сфери життєдіяльності людини – виробничу, соціальну політичну, духовну та регулює стосунки між суспільством, колективом, громадою, особою у кожній з цих сфер та зонах їх взаємодії.

Цілком очевидно, що проблеми „великої п'ятірки” неможливо уявити та вирішити у відриві від цілісного соціального контексту, що завдання, які тут виникають та пропонувані шляхи їх вирішення залежать від стану розвитку суспільства, від поставлених політичною елітою цілей та вибору нею стратегії і тактики вирішення цих питань. Окрім того, сучасне демократичне суспільство, яке має розвинуту систему громадянських інституцій, також значною мірою впливає на постановку і вирішення цих проблем.

Виявлення та реалізація соціального буття і є предметом соціальної політики. Соціальну політику можна вважати одним із видів регулювання держави, яку називають **державою загального добробуту**. У такому випадку бере на себе обов'язок забезпечувати певний рівень добробуту свого населення і вирішує широке коло соціальних питань:

- соціальний захист знедолених;
- боротьба з бідністю;
- регуляція ринку праці;
- охорона здоров'я;
- освіта;

- культура;
- етнонаціональні питання тощо.

Мета соціальної політики – створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розвитку творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві соціальної злагоди і стабільності. У будь-якій державі існує найголовніша мета соціальної політики – надання особливого захисту та допомоги недієздатним та нужденним.

Завдання соціальної політики:

- зменшення бідності та нерівності в суспільстві;
- уникнення економічної та соціальної маргіналізації недієздатних членів спільноти;
- зростання економічної та соціальної безпеки працездатних груп населення на основі їх власної ініціативи, самореалізації та самодостатності;
- поступове обмеження впливу чинників, які гальмують соціальний прогрес;
- посилення факторів соціального поступу, зростання соціальної та економічної безпеки особи;
- забезпечення здорових умов життя.

Особливостями сучасної соціальної політики є **активність та дієвість**. Активна соціальна політика слугує основою для утвердження економічної незалежності людини. Активність забезпечується всебічною державною підтримкою потенційно активних членів суспільства. Пасивна соціальна політика, спираючись лише на державну благодійність. Призводить до зростання інфляційних процесів, утвердження в суспільстві настроїв утриманства, зниження ділової активності населення.

Зміст соціальної політики, її мета та завдання визначають **функції соціальної політики**, а саме:

- вираження, захист, узгодження інтересів певних соціальних груп і шарів суспільства, а також окремих його членів;
- оптимальне розв'язання суспільних суперечностей;
- широка інтеграція різних шарів населення, гармонізація їхніх інтересів, створення умов для суспільної злагоди;
- соціальний захист населення;
- управління соціальними процесами та інші.

Об'єкти соціальної політики – окремі особи, групи або спільноти, які потребують певної соціальної підтримки чи захисту. Наприклад, недієздатні, інваліди, діти і молодь, пенсіонери, самотні батьки, діти-сироти, ветерани, біженці, ув'язнені.

Суб'єктами соціальної політики є реалізатори програм і заходів, спрямованих у соціально-трудова сферу. До головних суб'єктів соціальної політики належать: людина, держава, суспільство, політичні партії, громадські організації. А також підприємці, роботодавці, фонди, соціальні спільноти та інститути.

Суб'єктами соціального захисту є: державний сектор; комерційний сектор; громадський (волонтерський сектор); неформальний сектор.

Головним суб'єктом соціальної політики є **соціальна держава**, яка:

- відмовляється від уніфікованості, шаблонування та оперативного втручання у виконання соціальних програм;

- використовує диференційовані підходи, враховує унікальність, неповторність шляхів розв'язання проблем, ситуацій і суперечок у соціальній сфері;

- випереджує прояви деструктивного та неефективного перебігу певних соціальних процесів та явищ;

- створює умови, необхідні для розвитку та реалізації особистісного потенціалу людини.

Еволюція поглядів на роль держави в забезпеченні добробуту громадян:

Арістотель (384-322 рр. до н.е.) розглядав основи організації та діяльності держави з точки зору забезпечення "найбільшого добробуту" громадян полісу.

Конфуцій (551-479 рр. до н.е.) розглядав сім'ю як модель держави, в якій піддані - це діти, а правитель наділявся якостями батька, зобов'язаного піклуватися про їх добробут, наставляти та виховувати їх.

Шан Ян (390-338 рр. до н.е.) - держава повинна забезпечувати інтереси правителя, а не його підданих, народ - лише засіб в руках правителя, а не мета його політики. X-XIII ст.

Князь Володимир та Статут 996 року про громадську опіку.

Органи громадянської опіки в Російській імперії у XIX - на початку XX ст. Спроби державного втручання в соціальний добробут у країнах Європи.

Велика депресія та Друга світова війна і розвиток програм соціального захисту. Вільям Беверідж та ідея "держави загального добробуту"

Загальна декларація прав людини та її вплив на становлення систем соціального захисту.

Друга половина XX ст. - швидка зміна поглядів на роль держави у наданні соціальної допомоги.

Суспільство на протязі своєї історії створило та апробувало 6 різних типів соціальних механізмів для задоволення людських потреб та вирішення проблем: взаємна допомога; благодійна, філантропічна діяльність; публічний (громадський) добробут; соціальне страхування; соціальні служби; соціальне забезпечення.

Таблиця 1. Соціальні механізми вирішення соціальних проблем (задоволення потреб)

Взаємна допомога	Вираз взаємної відповідальності один за одного, що має місце поза межами формальних громадських структур. Той, хто допомагає, і той, кому допомагають, є рівними, такими, що змінюють ролі залежно від ситуації.
Благодійна, філантропічна діяльність	Перерозподіл багатства поза межами державного механізму через добровільне надання допомоги. Як правило, той, хто надає таку допомогу, має вищий статус, ніж той, хто її отримує. Користь від цього може бути матеріальною та нематеріальною.
Соціальна допомога	Забезпечення матеріальної підтримки (їжа, одяг, охорона здоров'я, житло) тим, хто не може забезпечити себе всім необхідним сам, за допомогою державних механізмів (податки і т.п.)
Соціальне страхування	Регулярні внески до фондів, що використовують грошові надходження від індивідів, які беруть участь у програмі (або її клієнтів), та відповідають критеріям за якими програма призначена (напр. для тих, кому виповнилося 65 років;

	неповносправних; сиріт, вдів). Програми як правило, адмініструються урядом (державою).
Соціальні служби	Нематеріальні послуги, що забезпечуються агенціями та інститутами (державними і недержавними), які підвищують якість дисфункцій та упереджують проблеми у соціальному функціонуванні.
Соціальне забезпечення	Фінансова підтримка або послуга державних установ, що доступна кожному в межах специфічних категорій, без спеціальних внесків та інших обмежень.

Очевидно, що ці механізми набувають різних форм та масштабів на різних етапах розвитку суспільства. Якщо взаємодопомога та філантропія, благодійництво існували з найдавніших часів і були відокремлені від держави, то інші механізми вирішення соціальних проблем вже більш залежні від держави, патронуються і управляються нею.

Поняття **соціального захисту** може вживатися у широкому і вузькому сенсі. Під соціальним захистом у вузькому сенсі (social security) розуміють сукупність дій, спрямованих на надання допомоги під час життєвих криз. У цьому значенні також вживають термін соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення переважно визначають як систему допомоги, що має на меті підтримку рівня доходів.

Соціальний захист у широкому сенсі (welfare system) - це певні види колективного забезпечення, що мають на меті підтримку добробуту людей і включають у себе, окрім безпосередньо допомоги у складних ситуаціях, також запровадження превентивних механізмів, спрямованих на те, щоб запобігти виникненню таких ситуацій. Таким чином, соціальний захист у широкому сенсі включає в себе:

- соціальну допомогу;
- соціальне страхування;
- роботу соціальних служб;
- власне соціальне забезпечення.

В нинішньому світі найбільш поширеними є так звані індивідуалістичні та колективістські концепції соціального захисту. З точки зору індивідуалістичного підходу добробут індивідів поліпшується шляхом вивчення обставин їх життя, визначення його рівня та поліпшення індивідуального добробуту. Таким чином, соціальний добробут є сумою добробуту осіб, які становлять суспільство.

Згідно з колективістським підходом, суспільство має свої власні потреби, відмінні від потреб індивідів, тобто те, що йому необхідно для виживання та розвитку. Суспільства повинні пристосуватися до змін, підтримувати порядок та відтворювати себе задля майбутнього. Приміром, захист дітей має на меті не лише добробут самих дітей. Суспільства потребують дітей, якщо прагнуть продовжити своє існування в майбутньому. Суспільства потребують робітників, тому заходи в системі освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення допомагають утримувати армію робочої сили. Таким чином особистий добробут невідривний від колективного добробуту, а суспільний добробут не є простою сумою добробутів окремих індивідів.

Стратегії соціального захисту спрямовані на поліпшення добробуту людей. Стратегії - це взаємопов'язані заходи, що мають спільну мету або спільний підхід.

Важливо розрізняти стратегії, спрямовані на поліпшення добробуту - вони зосереджені на результатах, та стратегії, спрямовані на вдосконалення системи соціального захисту - вони зосереджені на методах.

Існує дві основні стратегії соціального захисту, спрямовані на поліпшення добробуту:

1. **Зростання.** Мається на увазі прискорення економічного розвитку, що є основним завданням економічної політики, але безпосередньо стосується соціального захисту, оскільки зв'язок між ними є досить тісний. Країни, які відзначаються найактивнішим зростанням національного продукту, витрачають найбільші кошти на соціальний захист; країни, здатні підтримувати високий рівень оподаткування, імовірно надаватимуть ширші соціальні пільги; багаті країни значно ближче підходять до рівності своїх громадян, ніж бідні. / Згадайте що ви вивчали у курсі соціології про соціальну стратифікацію, „суспільство середнього класу” і „двополюсне суспільство” /.

2. **Перерозподіл.** Ця стратегія включає в себе всі види перерозподілу ресурсів: вертикальний (коли ресурси передаються від багатих до бідних чи навпаки); горизонтальний (від однієї групи - іншій: від сімей, які не мають дітей - батькам, від чоловіків - жінкам, від здорових - інвалідам; перерозподіл від однієї фази життєвого циклу індивіда до іншої. Ця стратегія передбачає як перерозподіл, що здійснюється шляхом соціального страхування, так і перерозподіл через загальну податкову систему.

Питання № 2.

Державна політика обов'язково має бути зафіксована в письмовій формі та ратифікована однією з владних структур – законодавчою, виконавчою, судовою. Документальна база є важливою для реалізації будь-якої політики, у тому числі і соціальної. Усі документи (нормативно-правові акти) можна класифікувати за такими критеріями:

За юридичною силою:

- закони (ухвалюються органами законодавчої влади);
- підзаконні акти (ухвалюються відповідальними органами державної влади, місцевим самоврядуванням).

За суб'єктом ухвалення (на прикладі України):

- акти глави держави (укази, розпорядження);
- акти законодавчого органу (закони, постанови);
- акти уряду (постанови, розпорядження);
- акти інших органів виконавчої влади (накази, інструкції, постанови, вказівки);
- акти органів місцевого самоврядування (постанови, рішення).

За сферою дії:

- загальнообов'язкові;
- спеціальні;
- локальні.

За рівнем загальності правових норм:

- загальні;
- конкретизаційні.

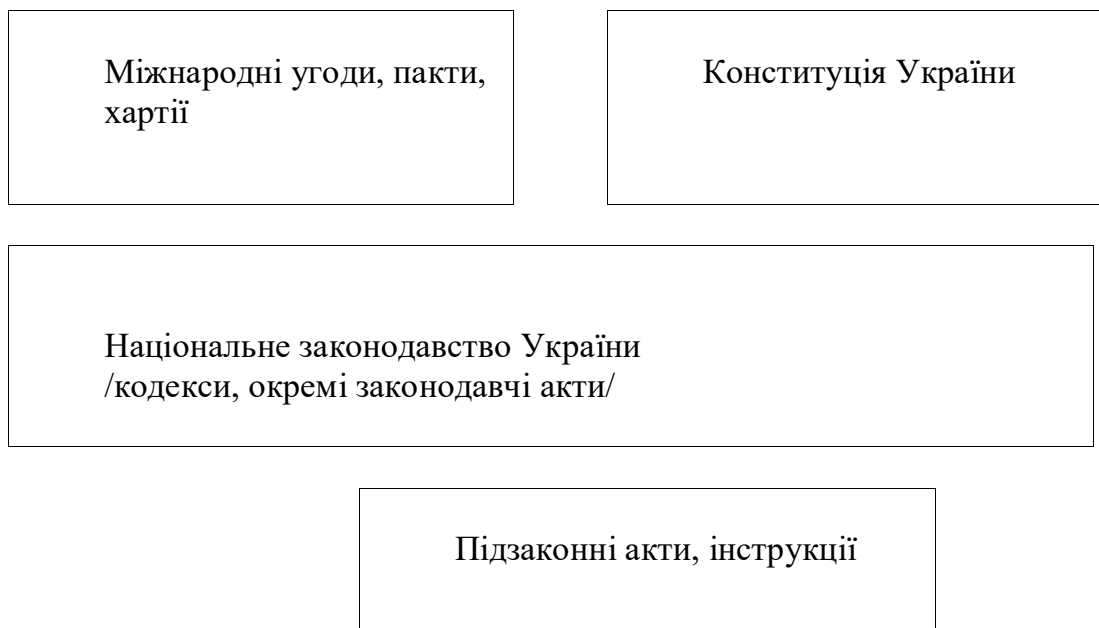
За часом дії:

- визначено-строкові;

- невизначено-строкові.

Аналізуючи правову базу соціальної політики, слід звернути увагу, по-перше, на систему правових актів, які регулюють соціальні відносини та, по-друге, на їх дієвість, тобто на те наскільки основні суб'єкти дотримуються сформульованих у них норм. Структура правової бази соціальної політики сучасної української держави подана в таблиці 1.

Таблиця 1. Правова база соціальної політики.

Проаналізувати правову базу соціальної політики за параметрами: структура та взаємозв'язок актів, що складають правову базу соціальної політики, їх цілі, проблеми, які виникають при функціонуванні правової бази соціальної політики можна за допомогою таблиці 2.

Таблиця 2. Акти, що формують правову базу соціальної політики, їх цілі та проблеми реалізації.

Правові акти	Ціль	Проблеми реалізації
1. Міжнародні угоди, пакти, хартії	фіксація актуальних проблем, формулювання принципів та ідеології їх вирішення	1. сформульовані лише принципові моменти в найбільш загальному вигляді; 2. вимагають пристосування до умов кожної країни; 3. підтримуються лише моральним авторитетом світового співтовариства та спеціалізованих організацій і лише частково – ресурсами міжнародних фондів.
2. Конституція	постановка проблем,	1. концептуальний підхід до

України	актуальних для українського суспільства і визначення шляхів їх вирішення, враховуючи не лише нинішній стан суспільства, але і прогнозовані перспективи	постановки і вирішення проблем, який часто вимагає деталізації, уточнень.
3. Кодекси, окремі законодавчі акти	на основі принципів, сформульованих у ратифікованих міжнародних угодах та Конституції, визначити стратегічні шляхи врегулювання проблем	1. не завжди забезпечуються наявними ресурсами; 2. часто вимагають деталізації, роз'яснень у підзаконних актах, інструкціях.
4. Підзаконні акти, інструкції	визначають тактику і технологію вирішення проблем	1. не завжди забезпечуються ресурсами, можлива суперечність, невизначеність в проблемі хто є донором: державний чи місцевий бюджет; 2. можуть суперечити базовим законодавчим актам, міжнар. угодам, а часом і спотворювати принципи, викладені в них; 3. часто відкривають занадто широке поле для самостійного тлумачення чиновниками, від яких залежить їх реалізація; 4. "забюрократизованість" доступу до ресурсів фінансових та владних; 5. часта і суперечлива зміна діючих норм; 6. велика їх кількість, що дезорієнтує не лише споживачів, але і бюрократів.

Таким чином, можемо зробити наступні висновки:

1. структура правової бази соціальної політики української держави в цілому відповідає сучасним вимогам міжнародного співтовариства і може служити основою для вироблення та реалізації моделі соціальної політики, характерної для демократичних режимів;

2. ряд правових норм є суперечливими, мають декларативний характер, розраховані на перспективу, а отже не забезпечуються існуючими ресурсами;

3. наявність великої кількості та часта зміна підзаконних актів може послужити базою для “вихолощення” духу правових норм, занадто великого впливу чиновників на процеси правового регулювання соціальної політики, персоналізації, а отже дисфункціонування цієї важливої інституції;

4. суперечності у структурі правової бази соціальної політики а також у її практичному застосуванні з боку держави в цілому та окремими чиновниками, можуть служити підставою для недовіри до неї з боку громадян;

5. такий стан правової бази соціальної політики відповідає умовам нестабільного суспільства, яке стоїть перед завданням вибору шляхів подальшого розвитку, що характерно для сучасної України.

У світі існує ціла мережа **соціальних інституцій**, мета яких полягає у створенні умов і механізмів для задоволення потреб різних соціальних груп та вирішення соціальних проблем.

За масштабом діяльності соціальні інституції поділяються на: міжнародні (ВООЗ, МОП, Дитячий фонд ООН); місцеві, вплив котрих поширюється на невеликий район міста (територіальні центри соціальної допомоги, районні відділи центру зайнятості населення).

Можна виділити декілька рівнів функціонування соціальних інституцій:

1. Рівень визначення політики та планування (Верховна Рада, місцеві ради депутатів, Кабінет Міністрів);

2. Рівень забезпечення реалізації політики у певній галузі, сфері або при виконанні особливих повноважень (Міністерства, державні комітети, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом);

3. Рівень реалізації політики щодо певної проблеми або групи населення (Державна служба зайнятості, Державний цент соціальних служб для молоді);

4. Рівень, на якому знаходяться служби, в яких працюють безпосередньо з клієнтами (лікарні, територіальні центри обслуговування пенсіонерів, неповносправних);

5. Рівень, на якому знаходяться служби, що мають справу з проблемою як індивідуальною вимогою (інформаційні, конституційні служби).

Оскільки соціальна політика спрямована на вирішення багатьох проблем соціального життя, це обумовлює широку інституційну базу соціальної політики в Україні. Сюди входять: Міністерство праці та соціальної політики в Україні, Пенсійний фонд, Міністерство охорони здоров'я в Україні, Міністерство освіти і науки в Україні, Вища атестаційна комісія в Україні, Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, міністерство внутрішніх справ України, Державний департамент України з питань виконання покарань; місцеві держадміністрації.

Питання № 3.

Аналізуючи інструменти соціальної політики, варта спочатку в'яснити для реалізації яких цілей вони можуть бути придатними.

В недемократичному радянському суспільстві метою СП була гармонізація інтересів від початку несуперечливих суспільних груп в соціально однорідному суспільстві / наявність прошарку “партноменклатури” ігноруємо/ при жорсткому

контролі партійно-державного апарату. Ті соціально-класові утворення, які могли протистояти радянській державі /аристократія, підприємці, фермери-куркулі/ були політично і фізично знищені. Групи, які не користувалися повною довірою /селянство/, етнічні, чи релігійні групи, інтереси яких могли входити в суперечність з загальноприйнятими /нав'язаними/ суспільству цілями, перебували під жорстким контролем, в т.ч. і силовим, ряд їх прав обмежувалися в законодавчому порядку

/ обмеження виборчих прав селянства в перші роки радянської влади, стримування трудової міграції шляхом невидачі паспортів селянам та ін./.

Істотною проблемою залишалися хіба що групи з “враженим”, чи “нерозвинутим” соціальним потенціалом /інваліди, люди похилого віку, матері, які виховували малолітніх дітей тощо/. Відповідно, основними завданнями СП були:

1. контроль над ситуацією та недопущення умов, в яких групи із суперечливими інтересами могли б бути відтворені;

2. “подолання недоробок”, “зняття негативних ефектів” функціонування суспільного організму - боротьба з дармоїдством /не безробіттям/, алкоголізмом, наркоманією тощо;

3. виправлення “природних” негативних ефектів функціонування суспільства, турбота про:

а/ інвалідів, хронічно хворих, сиріт, людей похилого віку, позбавлених здатності до самозабезпечення тобто групи із “враженим” соціальним потенціалом;

б/групи, обмеження соціального потенціалу яких були тимчасовими і викликалися хворобами, або виконанням суспільно важливих функцій /народження і виховання дітей, догляд за людьми похилого віку, чи інвалідами – членами сім'ї /тощо. Тут доречно згадати про дискусії про потребу виплати в повному обсязі зарплати жінкам, які виховують дітей, що велися в СРСР у 80 – 90 р.р.

Інакше кажучи – групи, перераховані у п.2, розглядалися як девіанти, відхилення у моделях поведінки яких трактувалися як небажання інтегруватися в суспільну систему, а отже щодо них вважалося за необхідне вживати в основному силові заходи і вони ставали об'єктами уваги радше “органів правопорядку”, а не соціальних служб. Перечислені у п.3, - це групи, які вимагали відкритої допомоги від суспільства, бо не могли самотійно вийти навіть на мінімальний соціально прийнятний рівень життя. При тому, здатність до самоорганізації, формулювання та висування вимог і одних і других були невисокими, їх питома вага незначною, а отже рівень їхньої загрози для дестабілізації соціальної системи – мінімальним.

Таким чином, патерналістська держава, яка визначала “правила гри” в суспільстві, зважаючи на те, що основними об'єктами СП були групи із обмеженим соціальним потенціалом, нездатні до самотійного функціонування, вважала за доцільне попросту в межах своїх можливостей частково чи повністю компенсувати їм втрати, обмеженість їхнього соціального потенціалу, а часто попросту брала їх на своє забезпечення, надаючи певні пільги, створюючи достатньо розвинуту “**систему соціального забезпечення**”, яка і булаосновним інституціонованим інструментом реалізації СП. Другий інструмент СП того часу – **соціальне страхування**, тобто забезпечення громадян у випадку повної, чи часткової, тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття та ін. певним мінімумом, який формується за рахунок страхових внесків громадян, підприємств і т.п. був повністю підпорядкований першому і виконував ті ж завдання.

Соціальне забезпечення та соціальне страхування ставили за мету регулювання соціального простору, який від початку розглядався як сприятливий

для життєдіяльності всіх легальних суспільних груп, що було характерним для недемократичного режиму, який поставив за мету формування “соціально однорідного” суспільства,” в якому б існували всі умови для самореалізації гармонійно та всебічно розвинутої особистості”, а держава декларувала принцип “все в ім’я людини, все для блага людини”.

Відносно новим для нашого суспільства явищем став “соціальний захист”. Цей термін широко почав використовуватися на пострадянських теренах лише на етапі ринкових реформ. Держава, використовуючи методи “шокової терапії” та водночас відмовляючись від своїх патерналістських зобов’язань перед громадянами і розуміючи неминучість появи “соціальних аутсайдерів”, до яких почали зараховуватися не лише групи з “природно обмеженим” соціальним потенціалом, але і так звані “нові бідні”, які не витримували жорсткої конкуренції в нових умовах і були кинуті напризволяще, визнала своє безсилля перед новими проблемами. Водночас, розуміючи важливість цих проблем і небезпеку дестабілізації суспільства, бажаючи і далі контролювати ситуацію /залишки патерналізму/, взяла на себе, хоча і обмежені, але все ж певні зобов’язання по забезпеченні їх виживання. Іншими словами, вона, як “добрий батько”, пробує хоча б частково компенсувати втрати, викликані її ж діями та якісно новою суспільно-політичною ситуацією.

Отже, можемо констатувати, що сьогодні маємо наступні інструменти СП держави, які повністю державі підконтрольні і їх дія визначається нею: соціальне забезпечення і соціальне страхування.

Водночас, перехід до демократії означає формування інститутів громадянського суспільства, які до певної міри перебирають на себе, принаймні частково, певні повноваження держави. До завдань громадянського суспільства входить і певний контроль над державними інституціями, вплив на них з метою вибору курсу дій і саморегулювання суспільних процесів. Все це стосується і регулювання соціальних відносин, а отже і соціальної політики. В цій царині починає формуватися новий соціальний інститут – соціальна робота, який є якісно новим для українського суспільства. Він виступає як інструмент регулювання соціальних процесів з боку громадянського суспільства і водночас стає важливим інструментом соціальної політики демократичної держави. Хоча, на відміну від попередніх інструментів: соціального забезпечення і соціального страхування, його основним гравцем і організатором, провідною силою виступає вже не держава, а власне структури громадянського суспільства, зокрема громадські організації.

Основними причинами, які викликають появу нового інструменту соціальної політики – соціальної роботи є:

1. трансформація самої держави, формування її ліберальної правової моделі, заснованої на цінностях плюралізму та гуманізму, лояльності та взаємної терпимості, яка стимулює створення структур громадянського суспільства;
2. констанція і державою і громадянами факту внутрішньої суперечливості та негармонійності соціального простору, існування серйозних соціальних проблем, які можна вирішувати лише на засадах співпраці з самими громадянами, згуртованими у дієздатні організації;
3. визнання державою факту власної “неідеальності” та необхідності вдосконалення у співпраці з громадянами та під їх контролем.

Інституціоналізація соціальної роботи, як нового інструменту соціальної політики, передбачає її орієнтацію на якісно нову ціль. Її можна сформулювати як

“кроки назустріч”, тобто пристосування вже самого суспільства до потреб клієнтів соціальних служб, не дистанціювання їх від суспільства, а їхню взаємну адаптацію. Прикладом цього можуть служити ініціативи, які все більше реалізуються в нинішній Україні – від впровадження “без бар’єрного дизайну” міського середовища, громадських місць до спеціалізованих програм навчання для неповносправних та в’язнів, зокрема дистанційного, подолання дискримінації неповносправних, ВІЛ-інфікованих, груп з нетрадиційними моделями поведінки у громадському, політичному, економічному житті, прагнення лобювати законодавчі акти, які б юридично вноормували ці положення. Реалізація цієї цілі дозволить повніше використовувати людський потенціал, а отже відкриє перед суспільством нові перспективи.

Водночас проблемою залишається визначення та коригування нових “меж допуску” та “ меж терпимості”, яка є особливо актуальною щодо девіантних субкультурних груп. Розширюючи їх, суспільство змушене боротися, з одного боку із інерційністю масової свідомості, негативними стереотипами і упередженнями, а з другого – утримувати певну стабільність і

впорядкованість, виражену в ідеї сталого розвитку, еволюційності.

Підсумувати вище перераховане допоможе Таблиця 3.

Таблиця 3 Характеристика інструментів соціальної політики

Інструмент	Соц. забезпеч.	Соц. страхування	Соц. робота
Осн. гравці	держава	держава + роботодавці	держава + “третій сектор”
Клієнти	групи з “обмеженим” або “нерозвинутим” соціальним потенціалом	практично всі працездатні, які попали в скруту	потенційно - всі члени суспільства
+	доступність для широких верств клієнтів	1.можливість вибору і планування наперед; 2.доповнення до соц. забезпечення; 3.можливість використання як трампліна для нових життєвих стратегій/перенавчання для безробітних/	1.відкритість; 2.здатність до швидких змін назустріч потребам клієнтів; 3.можливість вибору, заснований на принципі вільного звертання за допомогою та відмови від неї, повага до вільного вибору клієнта; 4.прагнення до змін не лише клієнта, але і середовища; 5.залучення громади, волонтерів.
-	1.обмежений результат закладений від початку; 2.безособовий підхід і знеособлення	1.лише часткова компенсація втрат; 2.бюрократизація; 3.обмежений доступ	1.недостатньо професійний підхід; 2. нерозвиненість мережі; 3.новизна для країни,

	клієнтів; 3. брак ресурсів, забезпечення за “залишковим” принципом; 4. можливість соціального паразитизму; 5. забюрократизованість.		незвичність для клієнтів; 4. часто потрібна постійна підтримка, пролонгація.
Час	від часу звернення на невизначений термін	тимчасовість з поверненням до “нормального стану”, або перехід до соціального забезпечення	тимчасовість Альтернативи: 1. інтеграція в суспільну систему 2. перехід до соціального забезпечення; 3. повернення до “початкового” стану

Після обговорення другого питання заняття можемо дійти до висновків:

1. Основними інструментами соціальної політики сучасної української держави є: соціальне забезпечення, соціальне страхування та соціальна робота;
2. Інституціоналізація соціальної роботи, як важливого інструменту соціальної політики, свідчить про рух України до моделі ліберальної демократичної держави, формування структур дієздатного громадянського суспільства;
3. Всі охарактеризовані інструменти соціальної політики мають свою сферу застосування і проблемою залишається правильний вибір певного інструменту як домінуючого у тій чи іншій ситуації, для досягнення певної мети у оптимальному поєднанні з іншими інструментами.

Питання № 4.

На початку 90-років ХХ століття паралельно із змінами в політичній та економічній сферах України відбувались зміни і у соціальній сфері. Її стара система організації та функціонування виявилася нежиттєздатною. Спроби зберегти елементи системи, яка вже зжила себе, в нових умовах лише поглиблювали кризові явища. Наприклад, бажання дбати про всіх громадян держави незалежно від рівня їх забезпеченості шляхом надання широким категоріям населення різного роду пільг прискорили фінансові банкрутства українських урядів. Постало нове завдання - побудови в Україні основ ринково орієнтованої соціальної політики. Найгострішою виявилася проблема навіть не кількості фінансових ресурсів, яких на той період катастрофічно не вистарчало, а браку вміння правильно, розпоряджатись ними. Це і стало головним завданням фінансового забезпечення різноманітних програм та заходів соціальної політики в Україні.

Джерела фінансування програм соціальної політики поділяються на *внутрішні та зовнішні*. Зовнішні формуються, як правило, за рахунок міжнародних економічних інституцій (міждержавних, державних, недержавних).

Внутрішні – фінансуються бюджетною системою країни та різного роду позабюджетними коштами. До них відносять: соціальні фонди (у тому числі страхові): Пенсійний фонд; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; Фонд соціального захисту інвалідів; державний бюджет; місцеві бюджети; фонди, підприємств, організацій, установ.

За рахунок державного бюджету фінансуються різні види державної соціальної допомоги, пенсії окремим категоріям громадян (наприклад, військовослужбовцям), заклади охорони здоров'я та освіти державного підпорядкування, покриття витрат, пов'язаних із соціальним захистом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Місцевими бюджетами фінансуються витрати на утримання закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту; соціальна допомога, призначена за рішенням органів місцевої влади.

За рахунок фондів підприємств, організацій, установ здійснюється фінансування перших п'яти днів тимчасової непрацездатності працівників; витрат, пов'язаних з облаштуванням робочих місць інвалідів; утримання відомчих соціальних закладів (поліклініки, дитячі садки тощо).

Методи фінансування соціальної політики – це механізми залучення коштів, їх перерозподілу та здійснення видатків задля досягнення визначених цілей соціальної політики.

Методи фінансування соціальної політики	Оподаткування
	Зменшення податків (податкові видатки)
	Винагороди
	Приватна благодійність
	Страхування
	Особисті та сімейні зобов'язання
	Використання усупільнених, привати-зованих чи приватних коштів
	Субвенції
	Субсидії (часткові, перехідні, зменшені, прямі, підоймові)
	Гранти
	Фінансові трансферти
	Уповноважена закупівля
	Використання державної інфраструктури
	Гарантований чи субсидований приватний кредит
Капітальна конверсія	

Оподаткування є основним методом фінансування, який використовується для залучення та перерозподілу коштів. Шляхом оподаткування прибутків фізичних та юридичних осіб здійснюється регулювання та перерозподіл доходів як окремих громадян, так і підприємств. Країна, яка має високий рівень оподаткування, ймовірно, надаватиме ширші соціальні пільги.

Зменшення податків (податкові видатки) – цей метод фінансування передбачає надання матеріальної допомоги або підтримки шляхом безготівкових розрахунків через зменшення платникам податків податкових зобов'язань (наприклад, підтримка підприємств інвалідів, яким зменшують податкові ставки

або звільняють від сплати податків). У разі надання такої соціальної допомоги, уряд може «пробачити» громадянам частину несплачених податків.

Проте існують певні обмеження у застосуванні цього методу: а) не всі, хто потребує допомоги, отримують доходи і, відповідно, сплачують податки; б) у зв'язку з низькими доходами подібних підприємств сума податкових зобов'язань може бути меншою, ніж сума необхідної допомоги.

Винагороди – це метод заміни безготівкової допомоги готівковою. Наприклад, замість соціальних пільг (безкоштовний проїзд в громадському транспорті, пільги на оплату комунальних послуг), виплачується сума, передбачена на погашення цієї пільги. Розподіл отриманих коштів повністю покладається на особу. Таким чином можна уникнути зловживання послугою або користування нею тоді, коли в цьому немає необхідності.

Приватна благодійність. Цей метод залучення коштів для подальшого їх використання та для фінансування соціальних програм часто перебуває поза сферою державної соціальної політики. Проте, у деяких країнах світу (Канада, США) вона береться до уваги при складанні державних планів поряд з послугами державних інституцій. Окремі служби надають значну фінансову підтримку громадській соціальній політиці особливо в період надзвичайних ситуацій, створюючи приватні фонди.

Страхування. Суть соціального страхування полягає у перерозподілі прибутків громадян; у матеріальному забезпеченні їх на старість, у разі хвороби, втрати працездатності або годувальника, у разі безробіття та інших визначених випадках. Такі соціальні виплати здійснюються із спеціальних грошових фондів. Джерелами формування цих фондів є страхові внески, що їх сплачує працедавець або сам працівник, а також бюджетні та інші кошти.

Особисті та сімейні зобов'язання. Цей метод фінансування застосовується для зменшення витрат державних коштів через накладання особистих та сімейних фінансових зобов'язань. Наприклад, зобов'язання у вигляді сплати аліментів, що накладаються на того з батьків, хто проживає окремо, по утриманню дитини; зобов'язання по отриманню непрацездатних батьків чи колишнього подружжя.

Використання усупільнених, приватизованих чи приватних коштів. Цей метод фінансування застосовується для зменшення витрат за рахунок державних коштів через накладання фінансових зобов'язань на працедавців, приватних підприємців чи фізичних осіб. Наприклад, вимоги щодо забезпечення житлом або транспортним засобом для інвалідів. Законодавчо можуть бути закріплені обов'язки фізичних осіб щодо використання їхніх особистих коштів: наприклад, обов'язкове приватне страхування (страхування життя власників автомобілів, додаткове пенсійне страхування у приватних фондах, медичне страхування тих, хто вирушає у подорож).

В Україні існує квотування робочих місць для вразливих груп населення. Це забезпечує їх працевлаштування та виплату їм заробітної плати, що звільняє державу від фінансової допомоги цим групам населення.

Субвенції. Цей механізм фінансування передбачає покриття витрат місцевих бюджетів на фінансування державної соціальної допомоги у вигляді передачі коштів з державного до місцевих бюджетів.

Субсидії (часткові, перехідні, зменшені, прямі, підоймові). Цей метод фінансування передбачає покриття певних витрат підприємствам або сім'ям чи

окремим особам за рахунок державного чи місцевого бюджетів або цільових соціальних фондів.

У більшості випадків вважається, що субсидії повинні бути тимчасовими, адже ті, кому вони надаються, стають від них залежними. Т.Ганслі виділяє *часткові, перехідні та зменшені субсидії*.

Часткові надаються для заохочення людей, які їх отримують, на погашення принаймні частини своїх фінансових потреб (наприклад, житлові субсидії в Україні).

Перехідні надаються для того щоб полегшити будь-який перехід або зміни. Сюди можна віднести субсидії по заробітній платі, котрі надаються задля запобіганню звільненню працівників під час тимчасових труднощів на підприємстві – його переорієнтації, модернізації тощо. Прикладом перехідних субсидій можуть бути звільнені від податку прибутки на певний, чітко визначений термін. В Україні жителів Закарпаття та підприємства, які постраждали внаслідок повені, на певний період було звільнено від податку на прибутки задля допомоги їм у відновленні втраченого.

Зменшені – такі, розмір яких з часом зменшується. Прикладом такої субсидії в Україні є допомога по безробіттю.

Л.Пал описує субсидії *прямі та підоймові*.

Прямі субсидії – це видатки на покриття витрат, пов'язаних з діяльністю, яка служить засобом досягнення певних суспільно бажаних цілей.

Підоймові субсидії передбачають фінансову підтримку тим організаціям, які довели свою життєздатність та засвідчили наявність приватного фінансування. На практиці уряди висловлюють готовність підтримати громадські некомерційні організації після того, коли вони почнуть працювати на приватних, благодійних коштах (наприклад, житлово-будівельні кооперативи).

Гранти. Цей метод передбачає видатки на підтримку чогось вартого самого по собі, як форма визнання, винагороди або заохочення. Грантами можуть бути стипендії для навчання талановитої молоді, кредити на одержання вищої освіти в навчальних закладах елітарного типу; премії за певні досягнення. Тобто гранти – це фінансове заохочення бажаної діяльності.

Фінансові трансферти. Цей метод фінансування передбачає виплати готівкою задля підтримки доходів окремих осіб або сімей (наприклад, допомога малозабезпеченим сім'ям).

Уповноважена закупівля – це спосіб витрати грошей урядами в обмін на товари та послуги. В залежності від того, хто в кінцевому результаті отримує вигоду від такої закупівлі, можна виділити її три види:

- з вигодою для уряду: у цьому випадку уряд закуповує товари і послуги на ринку переважно для того щоб зменшити свої накладні витрати.

- з вигодами для постачальника: завдяки своїй купівельній спроможності уряд гарантує ринок для певних груп постачальників (підтримка політики вітчизняного виробника, закупівля продукції у підприємств інвалідів).

- з вигодами для споживача: передбачає повну або часткову компенсацію витрат тій установі чи організації, яка надає товари чи послуги споживачам безкоштовно або зі знижкою.

Використання державної інфраструктури. Цей метод дозволяє організаціям зменшити вартість надання послуг шляхом користування державною

інфраструктурою (наприклад, використання приміщень навчальних закладів для втілення в життя програми перекваліфікації спеціалістів).

Гарантований чи субсидований приватний кредит. Цей метод фінансування передбачає використання приватних коштів із залученням урядових гарантій. Тобто, кредит надається фізичній особі банківською установою. Якщо отримувач не повертає кредит, він погашається за державний рахунок. Паралельно з цим може бути передбачене часткове субсидювання (тобто погашення) державою такого кредиту. Це можуть бути кредити на навчання чи придбання житла (таким прикладом в Україні можуть бути так звані «молодіжні кредити»)

Капітальна конверсія. Цей метод дозволяє зменшити фінансові витрати недержавних організацій за державний рахунок. В такому випадку громадські активи (земля, що перебуває у державній власності, житло, громадські будівлі) можуть бути перетворені у соціальне майно шляхом надання їх у користування за низькими цінами громадським організаціям, групам самодопомоги, житловим кооперативам тощо.

Використання певних методів фінансування заходів соціальної політики обумовлюється багатьма чинниками. Серед них можна виділити :

- загальні тенденції розвитку економіки;
- поточна фінансова ситуація в економіці на даний момент;
- економічний устрій країни в цілому;
- становище країни на міжнародній арені, характер та рівень її співпраці з міжнародними структурами.

Зокрема, фінансова стабільність країни впливатиме на застосування методу кредитування. Культурні традиції (благодійництво, підтримка сім'єю та суспільством людей похилого віку, хворих, неповносправних) визначатимуть використання та застосування таких методів як благодійництво, регулювання сімейних зобов'язань. Від загального рівня добробуту в країні залежать можливості підтримки високого рівня оподаткування, застосування методу податкових видатків, розвитку недержавного добровільного соціального страхування. Від економічного устрою країни в цілому, загальних тенденцій розвитку економіки та культурних традицій, залежатиме використання такого методу фінансування як уповноважена закупівля з вигодою для постачальника.

Важливим, особливо для кризових етапів розвитку суспільства, є залучення зовнішніх джерел для фінансування соціальних програм. Проте, тут важливо пам'ятати про певні обмеження у наданні фінансування міжнародними структурами, зокрема зумовлені рядом умов економічного чи іншого характеру. Тому, одержуючи гранти, чи кредити, інші види допомоги для вирішення соціальних проблем, національні уряди повинні зважати на необхідність комплексного підходу до вирішення соціальних питань, взаємозумовленість різних проблем.

Обираючи ті чи інші методи фінансування заходів соціальної політики, слід зважати на те, які саме соціальні проблеми прагне розв'язати країна. Пріоритетність як проблем соціальної політики, так і шляхів їх подолання та методів фінансування кожна країна визначає для себе самостійно враховуючи усі перераховані вище фактори.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ОСНОВНИХ СВІТОВИХ СТРУКТУР

1. Соціальна політика світових структур: вступні зауваження.
2. Організація Об'єднаних Націй як суб'єкт міжнародної соціальної політики.
3. Принципи та особливості діяльності спеціалізованих міжнародних організацій: Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку, Світовий банк, Міжнародна організація праці, Світова організація торгівлі.
4. Діяльність міжнародних організацій як заповнення вакууму у формуванні соціальної політики в нестабільних суспільствах.
5. Засоби формування соціальної політики міжнародними організаціями.

Питання № 1.

Соціальна політика в сучасному глобалізованому світі вже давно перестала бути предметом уваги лише національних урядів. Практично всі міжнародні організації тією, чи іншою мірою впливають на вироблення та здійснення певних стратегій вирішення соціальних проблем і в поодиноких країнах і в цілих регіонах і у загальносвітовому масштабі. Особливо масштабним є залучення міжнародних структур до опрацювання та реалізації соціальних програм у кризові періоди, в часи політичної та соціальної нестабільності. Результати їх втручання неоднозначно оцінюються і експертами і рядовими громадянами. Предметом уваги в цій темі є основні міжнародні організації та їх вплив на формування соціальної політики в країнах перехідного періоду.

Способи та методи, якими уряди країн та неурядові організації прагнуть сформуванню економічну, соціальну та інші види політики з метою досягнення суспільно значимих цілей дедалі частіше стають сферою уваги наднаціональних та світових структур (Міжнародний валютний фонд - МВФ, Світовий банк - СБ, Міжнародна організація праці - МОП, Організація економічного співробітництва і розвитку - ОЕСР, Світова організація торгівлі - СОТ). Ці організації, хоча і вирішення соціальних проблем не є їхнім основним завданням, здійснюють свою діяльність у сфері соціальної політики в наступних основних напрямках:

- вплив на формування національної соціальної політики;
- участь у транснаціональному перерозподілі та регулюванні ресурсів та благ;
- надання громадських прав та свобод і їх, принаймні, часткове соціально-економічне забезпечення тим особам чи соціальним групам, які втратили їх через неспроможність своєї держави.

При цьому, постає ряд питань: чи ці організації живуть своїм власним життям поза діяльністю національних урядів, що фінансують і підтримують їх, чи вони виступають певним вигідним знаряддям найпотужніших держав? Чи є наднаціональні структури незалежними у розробці і формуванні політики відповідно до поставлених перед ними глобальних завдань?

Одне з важливих завдань, які стоять при проведенні дослідження діяльності такого роду міжнародних організацій полягає в тому, щоб визначити сутність та піддати критичному аналізу їх рекомендації національним урядам – суб'єктам СП в своїх країнах у соціальній сфері.

Вплив, започаткованих МВФ та СБ програм перебудови в країнах, що розвиваються, породив неоднозначні відгуки. До урядів цих країн були поставлені

наступні вимоги задля отримання позик: відкрити кордони для вільної торгівлі, скоротити державні видатки та проводити антиінфляційну монетарну політику. Подекуди така політика призводить до зубожіння, зростання заборгованості та до політичного визначення сил влади та опозиції в країні.

Питання № 2.

ООН було створено в 1945 році, після завершення другої світової війни, як передусім інструмент попередження збройних конфліктів. Нині вона також активно займається вирішенням питань соціальних та економічних реформ у світі, проблемами біженців, гуманітарної допомоги та іншими, які мають безпосереднє відношення до соціальної політики

Представники західних держав з самого початку розглядали ООН як організацію широкої компетенції, яка сприятиме не тільки миру і безпеці, а й співробітництву держав у галузі економіки, соціального забезпечення, науки, культури. Тому було прийняте рішення про наділення ООН функцією координації міждержавного соціально-економічного співробітництва.

Держави – члени ООН сплачують членські внески, розмір яких розраховується відповідно до валового національного продукту і рівня доходів на душу населення країни-члена. Приблизно 75 відсотків коштів надходить від десяти найбагатших країн. Варта зазначити, що часто несплата членських внесків країнами – членами ООН часто розглядається їх урядами як інструмент тиску на цю міжнародну організацію і, зокрема, як засіб впливу на скорочення її програм у галузі власне соціально-економічної політики.

ООН є складною системою, що складається із багатьох спеціалізованих організацій. Коротко зупинимося на характеристиці лише тих її структур, які мають безпосереднє відношення до вирішення соціальних проблем.

Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР) — головний орган з координації економічної діяльності самої ООН та спеціалізованих установ, з нею пов'язаних. Важливість цього органу засвідчує той факт, що на нього припадає майже 70 % всіх бюджетних ресурсів, а також персоналу ООН. Економічна і Соціальна Рада має такі функції і повноваження:

- обговорює міжнародні економічні й соціальні проблеми глобального і міжгалузевого характеру і розробляє рекомендації щодо політики з цих проблем для країн-членів і для системи ООН;
- проводить дослідження, складає доповіді, розробляє рекомендації з міжнародних проблем в економічній і соціальній сферах Генеральній Асамблеї, членам Організації та зацікавленим спеціалізованим установам;
- погоджує діяльність спеціалізованих установ через консультації з ними і надання рекомендацій.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури — (ЮНЕСКО) — заснована в 1946 р. 20 державами, нині налічує вже 183 країни-члени. Україна є членом ЮНЕСКО. Цілі організації:

- сприяння забезпеченню миру і безпеки через заохочення міжнародного співробітництва в сфері освіти, науки і культури;
- забезпечення поваги до законності та справедливості, прав людини й основних свобод незалежно від раси, статі, мови або релігії згідно зі Статутом ООН.

Всесвітня організація охорони здоров'я — (ВООЗ) — найбільша спеціалізована установа ООН. Її представляють 190 членів, у тому числі й Україна. Була створена у 1948 р., а день заснування — 7 квітня — щорічно відзначається як Всесвітній день здоров'я.

До функцій організації входять:

- координація міжнародної системи охорони здоров'я;
- консультування і допомога; співробітництво з ООН, її спеціалізованими установами, державними органами охорони здоров'я, профспілками та іншими організаціями;
- підтримка у створенні національних систем охорони здоров'я;
- надання технічної і консультативної допомоги в надзвичайних ситуаціях;
- удосконалення системи освіти у сфері медицини й охорони здоров'я;
- боротьба за психічне здоров'я і гармонію в міжлюдських стосунках;
- заохочення співробітництва між науковими інститутами та професійними групами з метою вдосконалення охорони здоров'я.

Діяльність ООН у соціальній сфері розподіляється між кількома агенціями. Загальна відповідальність за неї покладається на **Раду ООН з економічних та соціальних питань**. Цей комітет, діючи через свою Комісію з питань суспільного розвитку, відповідав за саміт ООН з проблем суспільного розвитку, який відбувся в 1995 році і на якому розпочався глобальний діалог з майбутнього соціальної політики та суспільного розвитку у загальносвітовому масштабі. Тут СОТ і ЮНЕСКО не відіграють значної ролі. Радше, на думку спадають такі агенції, як ЮНІСЕФ, ЮНДП (Програма ООН з суспільного розвитку), а також напівсамостійний дослідницький інститут ЮНРІСД (Дослідницький інститут ООН з питань суспільного розвитку).

У 1990 році було розпочато низку щорічних публікацій під назвою «Human Development Report» (1990 – 1996 рр.), в яких було змодельовано новий показник суспільного прогресу - *показник розвитку людини*. У ньому брались до уваги *тривалість життя, рівень освіченості та модифікований показник доходу*. Отриманий показник дещо відрізнявся від рангового порядку, який би мав місце при використанні одного тільки показника ВВП.

ЮНРІСД опублікувала низку робочих документів, підписаних провідними науковцями, присвячених впливові процесу глобалізації на суспільства. В її публікації "Стан безладу: соціальні наслідки глобалізації" після аналізу соціально дезінтегративних наслідків глобалізації, (криза особистості, війна й конфлікт, інтернаціоналізація злочинності, невизначений і мінливий характер праці та мінливі умови родинного життя), робиться заклик сформулювати по-новому концепцію громадянства і поставити її вище рівня держави не тільки в регіональному, а й у світовому масштабі.

Доповідь ще раз підкреслює наявність у громадянства трьох головних вимірів: *індивідуальні й людські права, політична участь та соціально-економічний добробут*.

На практиці ці три виміри громадянства розвинулися у послідовності: утвердження індивідуальних і людських прав призвело до мобілізації суспільства на участь у політичному житті, що пізніше означало просування на шляху до соціально-економічного добробуту.

Саміт ООН з питань розвитку, що відбувся в Копенгагені в 1995 році, був чи не найважливішим. Деякі з пропозицій, які виносилися на нього, не було прийнято

через зіткнення різноманітних лобістських національних, регіональних та організаційних політичних інтересів. Так, наприклад, була відхилена підтримана звітним офісом ЮНДП пропозиція запровадження нового *всесвітнього податку на фінансові операції*, з якого б фінансувався соціальний розвиток. Так само було провалено ідею угоди "20/20", яку, наприклад, рішуче обстоював ЮНІСЕФ і якою передбачалося виділення найбільш економічно розвинутими країнами 20 відсотків своєї допомоги на соціальні потреби за умови, якщо країни-реципієнти допомоги асигнуватимуть 20 відсотків державних видатків на соціальний розвиток. І все ж прогресу було досягнуто в утвердженні норм МОП як таких, що мають слугувати за мету, а також у розумінні того, що проблеми бідності й незахищеності в одній країні є не просто внутрішньою справою держави, а питанням глобальної важливості.

Програма розвитку ООН — ПРООН — один із значних міжнародних каналів надання багатосторонньої технічної і передінвестиційної допомоги — почала своє функціонування з 1966 р. Вона об'єднала «Розширену програму технічної допомоги ООН» і Спеціальний фонд. Основна мета програми — сприяння прискоренню економічного і соціального розвитку країн, що розвиваються, шляхом надання їм технічної допомоги в національних планах розвитку по лінії ООН. Під «технічною допомогою» в ООН розуміють здійснення як невеликих термінових програм, так і виконання комплексних проектів. ПРООН орієнтує свої програми на викорінення злиднів, створення робочих місць, поліпшення становища жінок та охорону довкілля.

Проекти ПРООН зокрема включають:

- 1) розширення і розвиток систем освіти, розвиток професійної і технічної підготовки, ліквідацію неписьменності;
- 2) зміцнення національних систем планування соціально-економічного розвитку.

Проекти відрізняються значною диференціацією як за вартістю, так і за термінами: від кількох тисяч до кількох мільйонів доларів, від кількох тижнів до восьми-десяти років. ПРООН, як правило, фінансує не більше половини вартості проекту, друга частина фінансується країною-отримувачем допомоги.

Таким чином, ООН, котра діє на міжнародній арені вже понад 60 років, створила під своєю егідою та за своєю ініціативою цілу низку робочих органів, програм та спеціалізованих установ, що активно діють та впливають на міжнародну політику, в тому числі і соціальну, можна з впевненістю віднести до суб'єктів соціальної політики.

Питання № 3.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) засновано у 27 грудня 1945 року. Цілі діяльності цієї організації — сприяти стабільності національних валют країн - учасниць, здійснювати міжнародне співробітництво в області фінансів та міжнародної торгівлі. Основне завдання Фонду — створення валютних резервів, з яких уряди країн-членів МВФ можуть брати позики для усунення тимчасових економічних труднощів. Сьогодні членами МВФ є більшість країн світу. На початку 1990-х років його членами стали ряд колишніх соціалістичних країн, в тому числі Китай та В'єтнам. Україна стала членом МВФ 3 вересня 1992 року.

В оприлюдненій МВФ програмі соціальної політики велика увага звертається на проведення заходів із вдосконалення розподілу необхідних благ (медичне

обслуговування, тимчасовий ціновий контроль за найнеобхіднішими товарами), допомога по безробіттю, перепідготовка службовців державного сектора, звільнених через скорочення штатів, створення робочих місць через мережу громадських робіт, пристосування постійних механізмів соціальної безпеки до захисту найбідніших.

У довготривалих планах МВФ ставить за мету домогтися значного реального зростання соціальних видатків, включаючи зокрема фінансування заходів, спрямованих на підвищення мінімального рівня освіти та охорони здоров'я. В деяких випадках допускається залучення на це коштів зі сфери вищої освіти або висококваліфікованого медичного обслуговування.

МВФ в меншій мірі, ніж Світовий банк, схильний надавати своїм позикам соціальний підтекст, скептично ставиться до індексації доходів і цін під час гіперінфляції та відстоює один з базових принципів соціальної політики ліберального гатунку «Хто не працює, той не їсть».

З 1989 року МВФ надає допомогу у створенні нових схем соціального забезпечення більше ніж 12-ти країнам (Алжир, Бразилія, Греція, Індонезія, Угорщина та більшість колишніх Радянських республік).

- Щодо цієї групи країн МВФ розробив такі пропозиції:

- у деяких країнах (переважно мусульманські) структура великої родини або окремого села функціонує відносно добре як неофіційна система соціального забезпечення, усуваючи потребу негайного запровадження великомасштабної системи державних пенсій;

- проте у країнах колишнього Радянського Союзу, де домогосподарства роздріблені і тісного зв'язку між ними не має, існує потреба у виробленні програми соціального забезпечення незахищених та малозахищених громадян в більшій мірі.

- схеми соціального забезпечення не повинні заважати ефективному розподілу ресурсів і позбавляти стимулів до заощаджень чи праці;

- слід зміцнити зв'язок між пільгами та заслугами та водночас оцінювати заслуги відносно високо;

- не слід захочувати „зайве” споживання, запроваджуючи, наприклад, плату за медичні послуги та освіти, які у цих країнах раніше фінансувалися з державних бюджетів;

- на інституційному рівні слід чітко розмежовувати елементи цієї схеми, такі як пенсії, оплата листків непрацездатності і т.д.

- **Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)**, котра була утворена в 1961 році, ставила за мету сприяння досягненню найвищого стабільного економічного зростання та зайнятості, а також підвищення рівня життя в країнах - учасниках. Проте існує і ще одна ціль: сприяння економічній експансії у країни, що не є її учасниками та розширення світової торгівлі. На відміну від МВФ та Світового банку, ОЕСР не дає безпосередніх позик на вирішення економічних, соціальних чи політичних проблем. Її вплив обмежується поширенням досвіду країн-учасниць серед інших країн та захоплення суспільного вивчення найкращої практики через надання технічної допомоги.

- Інтереси ОЕСР у сфері соціальної політики залежать від орієнтації цієї організації на економічне зростання. Соціальні міркування беруться до уваги тоді, коли від цього прямо залежить стан економіки в країні (як її піднесення, так і спад). ОЕСР має керівний орган для вироблення її позиції у соціальній сфері – Дирекцію з питань освіти, зайнятості, праці та соціальної політики, яка керується власними

інтересами та планом роботи. Існує також Незалежний центр досліджень соціального розвитку.

- Дирекція (рік утворення – 1974) провела у 1980 році конференцію, присвячену проблемам кризи політики добробуту в країнах – членах ОЕСР, після чого було зроблено висновок, що соціальна політика в багатьох країнах створює перешкоди економічному зростанню. Тому позиція ОЕСР почала асоціюватися з підходом «Добробут – це тягар».

- У 1991 році Рада ОЕСР, стурбована тягарем податків на працюючих осіб, накладених з метою підтримки соціальних видатків, дала поштовх подальшій роботі Дирекції у сфері соціальної політики. В зв'язку з цим у 1992 році було сформульовано п'ять нових орієнтирів, яких ця організація дотримується дотепер:

- внесок до соціального та економічного добробуту. Цей орієнтир стверджує, що політична і соціальна стабільність у суспільстві залежить перш за все від ролі соціальних видатків як інвестицій у це суспільство;

- узгодження цілей соціальної політики з бюджетом країни. Тобто, існує потреба узгоджувати вартість соціальних програм з державним бюджетом, проте водночас гарантувати узгодженість економічних заходів з ефективністю соціальних програм та цілей;

- управління комплексом державних та приватних обов'язків. Тобто, необхідно віднайти оптимальне співвідношення між державним і приватним секторами при задоволенні різноманітних потреб суспільства, в тому числі і соціальних;

- стимулювання розвитку людських ресурсів. Слід надати перевагу заходам, які стосуються зайнятості населення, а не покладатися на методи підтримки їх доходів. Необхідно зробити акцент на стимулювання людського потенціалу;

- досягнення більшої узгодженості політики. Тобто, для забезпечення поступового розвитку та прогресу в суспільстві необхідно підтримувати взаємодію між політичною, економічною та соціальною сферою.

- **Світовий банк** включає в себе п'ять тісно пов'язаних між собою фінансових інституцій: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ) та Міжнародний центр розв'язання спірних питань у сфері інвестицій (МЦРІС).

- Політика Світового банку має на меті надання кредитів на цілі розвитку за найнижчою вартістю.

- Діяльність Світового банку зосереджена на реалізації таких завдань:

- а) подолання економічної кризи (стабілізація економіки, макроекономічна реформа);

- б) сприяння переходові до ринкової економіки (структурна реформа, інституційна розбудова);

- в) підтримка реформи базових галузей (енергетика, сільське господарство, вугільна промисловість, фінансовий сектор, мережа соціального захисту, розвиток людських ресурсів, захист довкілля).

Перші кроки банку з підтримки розбудови соціального сектора за своїми масштабами ще незначні порівняно з іншими витратами. Протягом 90-х років МБРР розширив свою діяльність насамперед у країнах колишнього соціалістичного табору. Два основні напрямки діяльності МБРР у 90-ті роки були зумовлені

відсутністю універсальних моделей переходу від центрально-планової економіки до ринкової та створенням нових політичних та економічних систем у країнах Центральної та Східної Європи.

На українську арену Світовий банк вступив ще у 1993 р. та відразу ж запропонував негайні та рішучі заходи у стилі своєї традиційної ліберальної політики. В одному з матеріалів Банку повідомлялося, що загальні витрати українського уряду у 1992 р. на соціальний захист (пенсії, пільги, субсидії та соціальне обслуговування) складала в бюджеті більше 40% ВВП. Фактично жоден уряд в світі не ніс такого «тягаря». У 1994 р. Світовий банк зумів домовитись про позику Україні в сумі 500 млн. доларів. Проте для цього необхідно було виконати ряд вимог.

Умови надання Україні позики Світового банку (витяг)

Галузь політики	Заходи, котрі потрібно провести до листопада 1994р.	Заходи, котрі необхідно провести з 29 листопада 1994 по кін. 1995 р.
Система соціального забезпечення	Ініціювати два стратегічні політичні документи: про соціальну допомогу та про пенсії і компенсації по безробіттю	Впровадження відповідної чіткої політики щодо прийнятих законів
Пенсійний фонд	Доплати пенсіонерам з низьким рівнем доходів повинні індексуватися відповідно до рівня інфляції; інші пенсійні пільги повинні бути зменшені до такого рівня, щоб не було розбалансованості пенсійного фонду	Захищати й надалі пенсіонерів з низьким рівнем доходів; розпочати заходи щодо зміцнення довгострокової пенсійної системи (напр., поступове підвищення межі пенсійного віку та обмеження пенсійної допомоги працюючим).
Фонд зайнятості	Поширення кредитів від фонду зайнятості на підприємства у разі скорочення робочих місць; розробити механізми посиленої допомоги безробітним, включаючи часткову зміну вихідної допомоги компенсацією по безробіттю	Почати впровадження всебічної реформи системи компенсацій по безробіттю.

Міжнародна організація праці (МОП) – спеціалізована установа Організації Об'єднаних націй, заснована у 1919 році урядами різних країн для того, щоб підтримувати міжнародне співробітництво у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшити соціальну несправедливість за рахунок поліпшення умов праці. Сьогодні першочерговими завданнями діяльності Міжнародної організації праці є підтримка демократії і соціального діалогу, боротьба з бідністю і безробіттям, заборона дитячої праці.

В роботі МОП беруть участь представники роботодавців, організацій трудящих та представники урядових структур. У 1946 році МОП стала першою спеціалізованою установою ООН. Сьогодні членами МОП є 170 країн. МОП

приймає різні конвенції і розробляє рекомендації, а також встановлює міжнародні стандарти у сфері праці, зайнятості, професійної підготовки, умов праці, соціального забезпечення, безпеки праці й здоров'я.

У 1966 році на основі Декларації ООН «Про права людини» (1948 р.) МОП виробила угоду щодо економічних, культурних та соціальних норм. У статтях 6-10 йшлося про право людини на працю загалом, на гідні умови праці зокрема, право на страйк та соціальне забезпечення, права родини на соціальний захист і соціальну допомогу.

Протягом 20-ти років (1950-1970 рр.) МОП прийняла велику кількість конвенцій, які, за умови їх ратифікації, забезпечували відлагоджену систему соціального страхування, соціальної підтримки та соціальної допомоги. Близько 200 конвенцій було присвячено проблемам політики зайнятості, розвитку людських ресурсів, механізму фіксації заробітної плати, умов праці, управління трудовими ресурсами, захисту прав жінок та дітей. Важливим пунктом у внутрішній діяльності МОП є принцип *трипартизму*, за якого повинна існувати згода між промисловцями, робітниками та урядом. Така політика може гарантувати оптимальне соціальне забезпечення.

У 1993 році було запропоновано запровадити процедурні гарантії того, щоб без попереднього консультування з МОП урядам, що співпрацюють з такими організаціями як Світовий банк, МВФ не надсилалося жодної пропозиції з реформ трудового законодавства. На сучасному етапі МОП робить акцент на необхідність пошуку спільних інтересів між профспілками, роботодавцями, іншими групами громадянського суспільства, що входять до ринку праці.

Світова Організація Торгівлі (СОТ) (World Trade Organization – WTO) – міжнародна економічна організація, котра регулює правила міжнародної торгівлі згідно з принципами лібералізму. Офіційно СОТ утворена на конференції в Марракеші в квітні 1994 р., тому Угоду про утворення СОТ також називають Марракешською угодою.

На початках утворення цієї організації членами її стало 77 держав, але до середини 2003 р. їх кількість збільшилась до 146 – розвинутих, тих, що розвиваються і постсоціалістичних. В СОТ вступили і деякі экс-радянські країни: Литва, Латвія, Естонія, Вірменія, Грузія, Молдова, Киргизія. На долю країн-членів СОТ припадає близько 95 % світового товарообігу. На сьогоднішній день ще ряд країн офіційно виявили бажання увійти в цю організацію. Серед них Україна, Російська Федерація.

Основне завдання СОТ – сприяти міжнародній торгівлі. Розвинуті країни, за ініціативою яких створена організація, вважають, що саме економічна свобода в міжнародній торгівлі сприятиме економічному розвитку та підвищенню соціально-економічного добробуту людей.

Кожна з перелічених міжнародних організацій, діяльність яких проаналізована у розділі, в тій чи іншій мірі прагне впливати та впливає на міжнародну політику загалом та соціальну політику зокрема. Користуючись механізмами впливу на економічну політику країн-учасниць тим самим ведеться активна діяльність стосовно програм соціального розвитку, регулювання та встановлення норм і пріоритетів у соціальній сфері.

Особливість діяльності міжнародних організацій полягає у тому що хоча соціальна політика міжнародних організацій дійсно частково визначається політикою найвпливовіших держав, що стоять за ними, самі міжнародні організації

та особливо їхні фахівці з питань людських ресурсів мають певну свободу дій, якою все більше користуються. Ця свобода найбільше відчувається на рівні аналізу конкретних проблемних ситуацій, опрацювання певних рекомендацій, висловлення експертних оцінок тощо. з іншого боку, на етапі прийняття рішень, вплив незалежних експертів, як правило, є істотно меншим. Тут дедалі більшу роль відіграють політики, чиновники, бюрократичний апарат. а отже і рішення, які вони приймають, більш істотно залежать від політичної позиції урядів найвпливовіших країн – донорів таких організацій і можуть навіть служити знаряддям тиску на країни – реципієнти. Ці структури створюють організаційні рамки для моделювання глобального політичного діалогу з міжнародними організаціями щодо соціальної політики майбутнього. Іншими словами, вони перетворюються на форум, на якому окреслюються контури транснаціональної політики майбутнього. Водночас їхні пропозиції мають рекомендаційний характер і національні уряди можуть по-різному до них поставитися. Проте, транснаціональні структури, не маючи ані правових підстав для прямого втручання в перебіг соціальних процесів у певних країнах, ані безпосередніх важелів впливу на вирішення цих проблем, все ж достатньо потужно працюють у цій сфері. Основними важелями їх впливу є той авторитет, яким вони користуються у міжнародного співтовариства та крупномасштабні ресурси, в тому числі і фінансові, які вони надають у розпорядження країнам - донорам лише на певних чітко обумовлених засадах.

Вплив міжнародних структур на СП у певних країнах здійснюється через:
вироблення експертних оцінок з конкретних проблем соціально-економічного розвитку цих країн і формування відповідної громадської думки на міжнародному рівні;

опрацювання програм вирішення певних проблем у країнах, які потребують допомоги, із залученням відомих фахівців у відповідних галузях;

надання технічної допомоги впровадження програм, в тому числі із залученням працівників – волонтерів;

фінансова підтримка реалізації певних проектів, зокрема і надання позик та грантів для, вирішення конкретних програм;

організація міжнародної громадськості для надання гуманітарної допомоги у екстраординарних ситуаціях тощо.

При тому варто зазначити, що при наданні допомоги міжнародні структури часто співпрацюють не лише з урядами, але і з іншими міжнародними та національними громадськими організаціями, сприяючи формуванню структур громадянського суспільства та навчаючи самих громадян залучатися до вирішення своїх проблем.

Питання № 4.

З 1989 року у Європі почали відбуватися глобальні політичні зміни, пов'язані з крахом соціалістичної системи а отже насувались і зміни в соціальній політиці країн. Перше, що стало очевидним у проведених новими урядами реформах– те, що реформування власне соціальної сфери не виступало пріоритетним завданням. Побутував ліберальний міф, що ринок вирішить усі суспільні проблеми. Поряд з цим, соціальне асоціювалось з соціалістичним, а отже негативним минулим. На перший план вийшли проблеми національного самовизначення та приватизації власності. Це викликало істотне зубожіння громадян, обмеження їх соціальних прав, а отже і їх негативну реакцію на методи

„шокової терапії” і оздоровлення економіки за рахунок урізання видатків на соціальну сферу. До 1995 року в більшості країн регіону здобули перемогу на виборах і повернулися до влади колишні комуністичні партії, тому що вони апелювали до тих громадян, які в 1989-1995 роках побачили загрозу своєму існуванню (зменшення прибутків, гіперінфляція, безробіття тощо).

У слід за подіями 1989 року у той вакуум, де повинна була б формуватись державна соціальна політика, прийшли міжнародні організації (МВФ, Світовий банк, ОЕСР, МОП). Відтоді почалась боротьба за визначення майбутніх напрямків економічного і соціального розвитку в країнах Східної Європи, а далі в країнах колишнього СРСР. З новою силою відродилися післявоєнні сподівання про те, що міжнародним організаціям буде довірено підтримувати порядок у всьому світі (внаслідок закінчення холодної війни).

Погляд на майбутнє соціальної політики у країнах Східної Європи та колишнього СРСР

Ідеологія добробуту	Рецепт соціальної політики	Організація, яка його проголошує
Добробут як тягар	Лібералізм (США)	МВФ, ОЕСР
Добробут як соціальна згуртованість	Консервативний корпоратизм	ЄС, Світовий банк, МОП, ОЕСР, ЮНІСЕФ
Добробут як принцип розподілу	Соціал-демократія (Швеція)	ЮНІСЕФ
Добробут як капіталовкладення	Інвестиційна інфраструктура (Південно-Східна Азія)	ОЕСР, Світовий банк
Добробут як мережа безпеки	Пріоритетність загальної системи безпеки з перевіркою доходів	ЄС, Світовий банк
Добробут як система заохочення до праці	Пріоритетність загальної системи безпеки з заохоченням до праці	МВФ
Добробут як право	Акцент на прибуток громадян	Окремі представники від МОП, Рада Європи

Постало питання: чи стане Східна Європа соціально справедливою з відрегульованою формою капіталізму (як у Швеції), чи тут буде панувати американський капіталізм, чи у гіршому випадку – бразильський, чи буде це соціально відлагоджений капіталізм французького чи німецького типу, керований, хоча б частково, фахівцями з людських ресурсів, співробітниками міжнародних організацій? В своїй діяльності міжнародні структури керувалися різними ідеологічними постулатами, а отже і мали різні погляди на сутність існуючих соціальних проблем та можливі шляхи їх вирішення.

Попри різницю в підходах до розв’язання соціальних проблем, практично всі міжнародні структури розуміли їхню важливість та вплив на вирішення ряду принципових політичних проблем. Рада Європи задекларувала такий мотив втручання у соціальну політику країн Центральної та Східної Європи: «... щоб запобігти соціальним переворотам, які можуть стати болісними для народів і небезпечними для їхніх все ще вразливих демократій».

Представники ОЕСР та МОП так міркували з цього приводу: «На перших етапах перехідного періоду існує ризик гальмування, затримки і навіть зворотнього

ходу процесу реформування». Комісія ЄЕС стверджувала, що співробітництво між Європейським союзом і країнами Центральної і Східної Європи в соціальному вимірі суттєво важливе: воно зменшує ризик того, що населення відкине демократію і ринкову економіку через високі соціальні та людські витрати.

Зацікавленість у стабілізації процесу ринкових реформ стала причиною та мотивом втручання з боку цих організацій у соціальну політику постсоціалістичних країн. Проте як втручатись і яку політику застосовувати в соціальній сфері – ці питання стали об'єктом дискусій і незгод між цими організаціями.

Питання № 5.

Існує немало різноманітних засобів, якими користуються міжнародні організації для впливу на соціальну політику національних урядів.

<i>Засоби</i>	<i>Їх застосування</i>
Позики з соціальною обумовленістю	Світовий банк надає позики з умовою зміни соціальної політики
Позики з економічною обумовленістю	МВФ надає позики з умовою зміни економічної політики країни (з відповідними наслідками в соціальній політиці)
Заохочувальна допомога	ЄЕС розробив положення про гранти та їх відповідність місцевим ресурсам (матеріальним, людським, моральним)
Законодавче регулювання	Рада Європи уповноважена складати звіти про допущені помилки в соціальній політиці в тих країнах, які належать до Соціальної хартії Ради Європи; те ж стосується МОП та тих країн, які ратифікували політику МОП
Підготовка кадрів як технічна допомога	МОП, ЄЕС, Світовий банк, ЮНІСЕФ підготували положення про технічні консультації та різноманітні підготовчі сесії
Політична угода	Такий інструмент використовується між Європейським Союзом та асоційованими державами
Перерозподіл ресурсів	Цей інструмент використовує Фонд соціального розвитку Ради Європи. Також існують проекти з підтримки грантами ЮНІСЕФ та ЮНДП
Координаційні конференції та спільні публікації	Проводяться усіма міжнародними організаціями для формування та впливу на громадську думку
Організація та підтримка зустрічей, обговорень	ЮНДП, якщо не приймає безпосередньої участі, то може надати приміщення або фінансувати роботу

Участь міжнародних організацій у розробці соціальної політики постсоціалістичних країн можна розглянути на прикладі роботи Ради Європи, яка розробила так звану «програму Демосфен». Її офіційна мета – забезпечення демократії в країнах перехідного типу. Метод досягнення цієї мети – надати можливість отримання спеціальних знань країнам-учасникам програми шляхом

організації семінарів, практичних занять, спеціалізованих курсів, наукових та навчальних поїздок. У центрі уваги програми – конституційні, юридичні та адміністративні аспекти впровадження демократії «західного зразка», і, наскільки це можливо, впровадження ринкової економіки та розв'язання притаманних їй соціальних проблем. Значна частина «програми Демосфен» спрямована саме на соціальну сферу. Сюди залучають досвідчених фахівців, котрі покликані втілювати в життя цю програму шляхами:

- забезпечення інформацією про нормативні положення та механізми їх узгодження в Раді Європи;
- надання юридичної допомоги при складанні законодавчих документів;
- розробки типових положень для різних напрямків соціального захисту з тим, щоб кожна країна могла розробити власне законодавство у відповідності з цими положеннями.

Центр співробітництва ОЕСР з країнами перехідної економіки був заснований у 1990 році на кошти США з метою забезпечення американської участі у зусиллях Заходу, спрямованих на формування політики на Сході. Основна роль цього центру полягає у розробці та нагляді за виконанням щорічних робочих програм, до яких відносять політичні консультації, технічну допомогу, навчання. У 1993 році МОП та ОЕСР провели спільну конференцію з питань розвитку ринку праці та соціальної політики, учасники якої прийшли до висновку: необхідно більш ґрунтовно працювати над розробкою схем соціального захисту для країн, що переходять до ринкової економіки. Особливе місце займають створені під егідою ЄЕС такі організації як ФАРЕ (PHARE) – організація сприяння економічній перебудові в Центральній та Східній Європі (спочатку створювались лише для Польщі та Угорщини) та ТАСІС (TACIS) – Програма технічної допомоги колишнім республікам СРСР. Основна робота цих організацій полягала у фінансовій перебудові і підтримці фінансового сектора, особливо малих та середніх підприємств. Що стосувалось соціальних проблем, то в цьому випадку особлива увага приділялась соціальним наслідкам вилучення у підприємств громадського майна та способам альтернативного забезпечення.

Окрім програм ТАСІС та ФАРЕ, Європейський Союз уклав політичні угоди з європейськими країнами. Ці угоди передбачають необхідність приведення системи соціального захисту цих країн у відповідність до сподівань та умов ЄЕС. Було розроблено документ про порядок приєднання нових членів, в якому говориться, що соціальна політика тих країн, що прагнуть приєднатись до ЄЕС повинна відображати європейські соціальні виміри.

Формування соціальної політики у Східній Європі та колишньому Радянському Союзу – це справжній пробний камінь для різних західних стратегій. Міжнародні організації, ступивши на «риннок» соціальної політики східноєвропейських країн, переслідували різні цілі, що й формувало їх тактику та стратегію у методах досягнення результатів.

УКРАЇНА: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Соціальна сфера України на сучасному етапі.

2. Етапи та особливості розвитку соціальної сфери в пострадянській Україні.

3. Бідність і шляхи її подолання.

Питання № 1.

Соціальна сфера в Україні перехідного періоду характеризується економічними зрушеннями і труднощами, які частково є наслідком застосування форм і методів директивного управління, невдалими спробами наповнення нових форм суспільного управління старим змістом, недооцінки новітніх форм соціального регулювання та самореалізації, а також впливом інших об'єктивних чинників. Подолання цих труднощів пов'язане насамперед з реалізацією гнучкої і зваженої соціальної політики, яка передбачає низку стратегічних напрямів, застосування певних методів, іноді не дуже популярних.

Аналіз і порівняння основних тенденцій та особливостей сучасної соціальної політики європейських країн і України засвідчують орієнтацію нашої держави на ті заходи, які вже тривалий час з успіхом функціонують у розвинених країнах Західної Європи і Північної Америки та віднедавна — в деяких державах колишнього соціалістичного табору (Польщі, Литві, Естонії, Латвії, Угорщині, Чехії). Система соціального захисту, яка функціонує в Україні, створена ще за радянських часів. І хоч вона вже має чимало ознак, властивих державам перехідного періоду, однак ще не повністю відповідає життєвим потребам громадян українського суспільства. Попри законодавчо-нормативну базу та наявність відповідних концепцій розвитку вітчизняної соціальної політики, цілісної програми її розвитку дотепер не існувало: були лише окремі спроби розробки і впровадження її елементів, часто без достатнього ресурсного забезпечення і соціально-економічного обґрунтування, без урахування територіальних особливостей суспільного буття та менталітету народу.

Уряд робив спроби передусім активізувати напрями соціальної політики, спрямовані на пом'якшення негативних наслідків падіння життєвого рівня та часткову компенсацію втрат верствам населення, які найбільше постраждали в час соціально-економічної нестабільності. Створені певні механізми захисту доходів працівників бюджетної сфери, соціальної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми, інвалідів, ветеранів, безробітних громадян. В основному вдалося зберегти загальнодоступність і безоплатність освіти, охорони здоров'я та культурного обслуговування населення.

Водночас ці заходи були недостатньо ефективними. Компенсація доходів шляхом індексації заробітної плати працівників бюджетної сфери, як правило, була запізною. Численні пільги, соціальні виплати та допомоги досить часто надавалися без урахування матеріального становища домогосподарств (сімей) і реальних можливостей людей забезпечити власне благополуччя. В суспільстві почали зростати соціальна апатія, соціальне утриманство, допомога не надходила до тих, хто реально їх потребував.

Окрім того, самі методи провадження реформ інколи не відповідали соціальним, етичним і науковим критеріям. Однак послідовність цих процесів дала поштовх для впровадження більш ефективної соціальної політики, яка вимагає концентрації зусиль на вирішенні найгостріших соціальних проблем, розробці нових механізмів своєї реалізації, що забезпечує більш раціональне використання фінансових, матеріальних і трудових

ресурсів. Життєво необхідно переорієнтувати вітчизняну соціальну політику на активізацію факторів, які стимулюють високоефективну і продуктивну працю, зростання на цій основі матеріального рівня та умов життя українського народу.

Стратегічними напрямами розвитку сучасної національної соціальної політики є:

- припинення падіння життєвого рівня, суттєве поліпшення матеріального стану та умов життя усіх верств населення;
- забезпечення ефективної зайнятості населення, поліпшення якості та конкурентоспроможності робочої сили на вітчизняному ринку праці;
- гарантія конституційних прав громадян на працю, соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, культуру, забезпечення житлом тощо;
- нормалізація і поліпшення демографічної ситуації, зниження смертності населення, особливо дитячої та у працездатному віці;
- суттєве вдосконалення соціальної інфраструктури суспільства на основі розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки;
- подолання патерналістської психології, притаманної поки що значній частині українських громадян, переорієнтація їх в соціальному забезпеченні на власні сили та можливості;
- розширення та поглиблення суспільного поля для реалізації творчого соціального потенціалу людини і, як наслідок, зростання її соціального самозахисту та соціальної безпеки;
- формування у суспільстві нової соціальної культури і розвиток соціально-економічних і етнонаціональних відносин;
- досягнення соціальної злагоди і соціальної справедливості в суспільстві.

Концептуальними засадами нової соціальної політики України повинні стати **науковість, комплексність, реалізм, правонаступництво, відсутність популізму, врахування етнонаціональних та соціально-економічних особливостей і територіально-регіональної специфіки, гендерних питань, достатнє правове, ресурсне, кадрове та інформаційне забезпечення.**

Щоб досягти помітних результатів у розвитку та реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики, необхідно:

- вдатися до таких економічних маневрів і дій, які б дали змогу поповнити державні та місцеві бюджети, ефективно використати їх для фінансування соціальних програм;
- опрацювати комплекс заходів, спрямованих на поглиблення соціально орієнтованої економічної реформи народного господарства;
- відновити роль доходів від трудової діяльності як основного джерела грошових доходів населення та найважливішого стимулу трудової активності працівників;
- стимулювати використання доходів від різноманітних видів трудової та підприємницької діяльності, доходів від власності на розвиток колективних цілей соціальної політики;
- забезпечити справедливий розподіл доходів, удосконалюючи систему індивідуального оподаткування доходів і власності громадян;
- розвивати ефективні механізми витрат на підприємствах усіх форм власності;
- забезпечити максимальну зваженість у політиці зайнятості;
- упровадити практичні заходи, спрямовані на послаблення бідності;
- забезпечити максимальну адресність усіх видів соціальної допомоги;

- підвищити роль усіх видів соціального страхування;
- забезпечити подальше впровадження пенсійної реформи;
- визначити пріоритети у використанні коштів на вирішення проблем соціальної політики та соціального захисту, зокрема, з урахуванням сучасного економічного становища та його майбутніх змін на краще;
- сформувати систему державних мінімальних соціальних стандартів (СДМСС) міжнародного, зокрема, європейського рівня.

Питання № 2.

Враховуючи реалії та прогнозні показники соціально-економічного розвитку України на найближчі роки, розвиток соціальної політики слід розглядати поетапно.

На першому етапі (1993—1997), за обмежених ресурсних можливостей національної економіки, ставилося завдання здійснити комплекс заходів зі стабілізації життєвого рівня населення, поступового зменшення масштабів бідності та розширення населення за рівнями доходів, зростання рівня зайнятості працездатного населення.

Для вирішення цих завдань необхідно було:

- ліквідувати та не допускати в подальшому заборгованостей з виплати заробітної плати, пенсій і надання соціальних допомог;
- упорядкувати чинні системи пільг і компенсацій, підвищити обґрунтованість їхнього надання; сформувати систему державних мінімальних соціальних стандартів;

- запровадити порядок визначення та використання показників прожиткового мінімуму;

- запобігти масовому вивільненню робочого персоналу з підприємств.

Основним ресурсним забезпеченням виконання цих завдань повинні були стати більш ефективне використання коштів, які спрямовувалися на соціальні цілі, конкретизація адресності надання соціальних допомог, інтенсифікація залучення позабюджетних коштів.

Суттєво зменшити заборгованість з виплат заробітної плати та пенсій не вдалося, не переглядалися численні пільги. Право на отримання пільг регламентували близько 200 законів і нормативних актів. Певні парадокси були й у пільговому забезпеченні, зокрема з оплати житлово-комунальних послуг. Вони полягали в тому, що забезпечували право не платити за житло та комунальні послуги не лише інвалідам, учасникам війни та певним іншим категоріям громадян, а й членам сімей пільговиків, якщо вони проживали в одному помешканні з носієм пільги. Станом на 1997 р. було близько 18 млн пільговиків, а фінансове забезпечення цих пільг становило 15 млрд грн (для порівняння: пенсійні витрати на той самий період становили 11 млрд грн).

Усе це відбувалося на тлі подальшого спаду української економіки, серед причин якого були світова фінансова криза (1997—1998), помилки у грошовій і фінансовій політиках. На межі 1997—1998 рр. валютні резерви НБУ зменшились з 2341,1 млн до 731,3 млн дол. США, критично зросли державний зовнішній борг, суттєво скоротився експортний потенціал.

Системи державних соціальних стандартів і державних соціальних гарантій, які є основою визначення механізму реалізації конституційних соціальних прав громадян (мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, доходу, споживання та забезпечення, інших видів соціальних виплат і допомог), вперше були задекларовані

лише в проекті Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії". Показник прожиткового мінімуму набув чинності відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум" від 18 серпня 1999 р., а у проекті Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" прожитковий мінімум вже означений як **базовий державний соціальний стандарт**, на підставі якого визначатимуться державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Хоча в цей період сталися певні зрушення у збереженні старих робочих місць і створенні нових, рівень зареєстрованого безробіття залишався ще значним.

На другому етапі (1998—2001), коли очікувалося певне економічне зростання, і, як наслідок, поповнення бюджету, планувалося поступово поліпшити соціальне становище українського суспільства, зменшити рівень бідності та оптимізувати зайнятість населення. Для цього планувалося:

- підвищити мінімальні державні гарантії життєвого рівня, забезпечити мінімальні розміри заробітної плати і трудових пенсій на рівні прожиткового мінімуму;
- розпочати реформування пенсійної системи;
- приступити до реформування системи соціального страхування;
- почати реалізацію програми створення і розвитку робочих місць;
- зміцнити соціальний захист і реабілітацію інвалідів;
- зміцнити соціальний захист пенсіонерів, ветеранів, малозабезпечених, немічних і самотніх;
- підвищити безпеку праці.

Одним із визначальних факторів зростання життєвого рівня населення повинна стати зміна **державної політики доходів, заробітної плати**, а саме:

- реформування системи доходів населення, спрямоване на підвищення частки оплати праці в загальному обсязі доходів;
- посилення залежності рівня оплати праці від кінцевих результатів виробництва, кваліфікації та професіоналізму працюючих;
- забезпечення платоспроможності заробітної плати, зростання її соціальної та стимулятивної функції;
- реформування системи оплат праці, запровадження погодинної оплати праці.

Як засвідчує світовий досвід, вирішення таких питань залишається одним з актуальних для становлення і розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Чинне законодавство України наразі не дає змоги застосовувати державні чинники впливу на майнове розшарування населення та диференціацію його доходів.

Першорядним завданням є усунення невідповідності між цінами на матеріальні ресурси, товари, послуги і вартістю робочої сили: якщо перші вже досягли світового рівня, то друга значно відстає від них. Така диспропорція створює вартісний дисбаланс на макроекономічному рівні, не дає змоги здійснити податкову реформу, суттєво змінити співвідношення між бюджетними надходженнями від суб'єктів господарювання та особистих доходів громадян. Низька вартість робочої сили в Україні робить неконкурентоспроможним індустріальний спосіб виробництва, призводить до подальшого зростання бідності.

Від рівня оплати праці багато в чому залежить мотивація до підвищення її продуктивності, стан реформування пенсійної системи та житлово-комунальної сфери. Зростання економічно розвинених держав — США, Німеччини,

Великобританії, Японії та постсоціалістичних країн Східної Європи і Балтії стало можливим завдяки **випереджальним темпам зростання рівня заробітної плати**.

В Україні ж залишилося невиконаним задеклароване в "Основних напрямках соціальної політики на 1997—2000 роки" положення про запровадження до 2000 р. погодинної системи оплати праці та щотижневого її нарахування (така система уже багато років поспіль діє в розвинених країнах світу).

Зберігаючи нинішній принцип формування заробітної плати (який є наслідком радянської системи господарювання), за відсутності державного її регулювання (у бюджетній сфері), руйнування нормативно-тарифних та інших організаційних механізмів прихованого безробіття та мінімізації економіки, за певної деструктивності людського капіталу (значна частина сучасної робочої сили, навіть з вищою освітою, малоприсаєтна для роботи за ринкових умов), зупинити негативні процеси розвитку економіки України буде нелегко.

На другому етапі призупинене падіння реальної заробітної плати і спостерігалось певне зростання номінальної заробітної плати та рівнів пенсійного забезпечення. У бюджетній сфері підвищено, в середньому на 25%, заробітну плату, розпочато відновлення зруйнованих міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці. Розпочалася реалізація Концепції реформування оплати праці в Україні, оскільки вперше за останні роки на соціальні програми було виділено 48% державного бюджету (не враховуючи витрат на заходи з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи), вперше за останні п'ять років соціальні виплати були повністю профінансовані. Значно скоротилися заборгованості з пенсій, заробітної плати, стипендій та інших соціальних виплат.

На початок 2001 р., за даними Державної податкової адміністрації в Україні, було зареєстровано близько 1 млн підприємців та 217 тис. малих і середніх підприємств. Однак навіть таке зростання кількості підприємств малого та середнього бізнесу за останні роки не мало суттєвого впливу на розвиток національної економіки. Частка таких підприємств в загальному обсязі виробництва становила лише 11%, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник сягав 50%. До того ж на них заангажовано лише 9% усіх працюючих, а частка малого і середнього бізнесу у балансовому прибутку вітчизняних підприємств становила 1,8%.

Протягом 2000—2001 рр. суттєво збільшилися бюджетні витрати на реалізацію програм соціального захисту і реабілітацію інвалідів. Створюються умови безперешкодного доступу неповносправних до соціальної сфери, отримання освіти, відновлення працездатності і вибору місця праці відповідно до віку, досвіду, кваліфікації, фізичних та інтелектуальних можливостей. У межах Національної програми професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями передбачено створити систему центрів раннього втручання і соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центрів медичної, професійної та соціальної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями (у містах з чисельністю населення понад 50 тис. осіб); збільшити кількість осіб з обмеженою працездатністю, які б навчалися у вищих і професійно-технічних закладах та здобували б конкурентоспроможні професії і спеціальності; створити достатню кількість робочих місць за рахунок коштів Фонду України соціального захисту інвалідів. Важливу роль відіграє надання неповносправним відповідної протезно-ортопедичної допомоги.

Визначальними на цьому етапі є такі документи, як Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки", Державна програма зайнятості населення на 2001—2004 рр., Стратегія подолання

бідності, Основні напрями соціальної політики на період до 2004 р., Програма структурної перебудови економіки, Генеральна схема створення нових робочих місць, щорічні регіональні програми зайнятості населення та регулювання ринку праці; Стратегія запобігання бідності; Національна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2001—2005 рр., Державна програма навчання та підвищення рівня знань працівників, населення України з питань охорони праці на 2001—2005 рр.; Програма розвитку виробництва і забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту на 2001—2005 рр.; Комплексна програма запобігання дорожньо-транспортному, побутовому і дитячому травматизму, іншим нещасним випадкам невиробничого характеру на 2001—2005 рр.,

Соціальна політика і система соціального захисту в Україні, хоч уже набули ознак, характерних для країн західної демократії, ще не цілком задовольняють життєві потреби своїх громадян.

Реалізація основних завдань державної соціальної політики вимагає розробки і впровадження ефективних механізмів правового, фінансового, організаційного забезпечення.

Ефективність соціальної політиці забезпечують вироблені світовою практикою принципи:

- єдність об'єктивного і суб'єктивного в реалізації соціальної політики;
- взаємозв'язок об'єктивної соціальної саморегуляції та цілеспрямованості у здійсненні соціальної політики;
- активність соціальної політики;
- пріоритет соціальних інтересів людини, особистості;
- легалізація соціальної захищеності особистості;
- цільове фінансування, прогнозування та програмно-інформаційне забезпечення;
- профілактика соціальних ризиків;
- адекватність, диференційованість і стійкість соціальних гарантій;
- комплексність соціальної політики;
- єдність централізованих і децентралізованих засад у реалізації соціальної політики.

Питання № 3.

Становлення ринкової економіки супроводжується формуванням ринку праці – соціально-економічної системи, окремими складовими котрої виступають ринок робочої сили і ринок робочих місць.

Ринок праці – це система взаємодії споживачів праці та її постачальників, а саме юридичних і фізичних осіб, з одного боку, і конкретних фізичних осіб, з певним рівнем професійних знань і навичок та розумово-фізичним станом – з іншого. Ринок праці (ринок робочої сили чи ринок трудових ресурсів) є відкритою підсистемою, яка через міжрегіональні міграції органічно взаємодіє з ринками праці інших регіонів. Ринок праці за адміністративно-командної та ринкової (перехідної) економіки функціонує по-різному.

Економічний розвиток будь-якого суспільства визначається ступенем використання ресурсів, а оскільки *робоча сила є головним ресурсом економіки*, то підтримка її зайнятості є особливо пріоритетною.

Не всі члени суспільства можуть пропонувати свої послуги на ринку праці. **До непрацездатного населення належать:**

- діти до 16 років;
- інваліди I-II групи і хронічно хворі;
- особи похилого віку, які втратили залишкову працездатність;
- пенсіонери за віком, які працюють.

Особами працездатного віку є чоловіки від 16 до 60 років та жінки від 16 до 55 років. Однак серед них є недрудоактивні, які не прагнуть реалізувати свою працездатність (домогосподарки, студенти денної форми навчання, які не працюють у вільний від навчання час). Однак працездатні члени суспільства можуть бути зайнятими або незайнятими (безробітними).

Базою для формування трудової активності населення слугує його працездатність, як правило, повна, однак слід враховувати також часткову чи залишкову працездатність. **Головними чинниками формування трудової активності є:**

- соціально-демографічні (стать, вік, сімейний стан, стан здоров'я тощо);
- демоекономічні (освітній рівень, професійно-кваліфікаційна підготовка, рівень доходів);
- економічні (наявність роботи та можливість її змінити, рівень оплати праці та його співвідношення з прожитковим мінімумом);
- соціопсихологічні (професійна, галузева і територіальна мобільність, готовність до зміни трудової діяльності, відношення до нелегального ринку праці).

Сукупність зайнятих на ринку праці можна поділити на дві основні категорії:

- наймані працівники, ті які легально працюють та отримують за це винагороду, або ті які мають робочі місця, але реально не працюють (неоплачувані відпустки, військовики строкової служби);
- зайняті на власному підприємстві, само зайняті.

Основними ознаками зайнятості є:

- тривалість робочого періоду та рівень оплати праці;
- кількість робочих місць на одну особу;
- реєстрація.

На підставі цих ознак виокремлюють різні види зайнятості:

- повна зайнятість;
- неповна зайнятість;
- первинна, основна зайнятість;
- вторинна, третинна, додаткова зайнятість;
- зареєстрована зайнятість;
- незареєстрована зайнятість.

Безробіття – це стан, коли людина не заангажована на ринку праці, але активно шукає роботу, або чекає, щоб повернутися на попереднє місце праці.

Головними причинами безробіття є:

- циклічність економічного розвитку;
- структурні зрушення (міжгалузеві, внутрішньогалузеві, секторні та регіональні);
- вплив науково-технічного прогресу і запровадження інноваційних технологій;
- невідповідність пропозиції та попиту робочої сили;
- рух робочої сили (професійний, соціальний, регіональний).

За умови штучної підтримки високого необґрунтованого рівня зайнятості, як правило, спостерігаються зменшення продуктивності суспільної праці та зростання

інфляції, попиту і навпаки, при зворотних діях, зокрема при зростанні безробіття, поглиблюється розшарування суспільства за рівнем доходів.

Види безробіття:

- природне безробіття, яке поділяється на фрікційне і інституційне;
- вимушене безробіття, яке поділяється структурне, технологічне, регіональне;
- циклічне;
- тривалим або застійне;
- повне або часткове;
- відкрите або приховане.

З початком трансформаційних процесів багато українських родин вперше в житті зіткнулись з безробіттям. Для національної сфери зайнятості характерні:

- надзайнятість;
- перетворення заробітної плати в один із основних елементів системи соціального захисту;
- знижена мотивація до праці;
- деформація трудових відносин;
- можливість отримання нерегламентованих доходів;
- регресивні зрушення в структурі зайнятості.

Існує три основні моделі ринку праці:

- патерналістська, характеризується значним опікуванням проблемами найманих працівників з боку їхніх працедавців (Японія);
- соціал-демократична, державна активна політика зайнятості характерна для скандинавських країн;
- ліберальна модель, яка характеризується значною децентралізацією державних систем соціального захисту та мобільністю трудових ресурсів, поширена в США, Канаді та Австралії.

Найближчим часом Україна повинна віднайти своє місце у системі міжнародного поділу ринку праці та стати активним продуцентом конкурентоспроможної продукції. Проблеми українського ринку праці неможливо вирішити без впровадження державного регулювання зайнятості, яке містить активну і пасивну складові політики зайнятості.

Основними напрямками активної політики зайнятості є:

- створення нових робочих місць;
- професійна підготовка і перепідготовка робочої сили;
- організація інтеграційних і громадських робіт.

Заходи активної політики зайнятості фінансуються головню з державного та місцевого бюджетів.

Основним елементом пасивної політики зайнятості є надання відповідної допомоги з безробіття, яка виконує не лише компенсаційну, а й стимулятивну функцію. Програми пасивної політики зайнятості фінансуються зі спеціальних страхових фондів.

В Україні пасивних програм сприяння зайнятості значно більше, ніж активних. Необхідно раціоналізувати структуру видатків на пасивні заходи, збільшити фінансування активних заходів. При цьому варто дотримуватися принципу – краще фінансувати роботу, аніж безробіття, що можна зробити шляхом інтенсифікації всебічної підтримки економічно активного населення, створенням вигідних умов для його самореалізації. Досягти економічної стабільності, знизити рівень безробіття можна шляхом підвищення продуктивності праці, радикального

зменшення праце-, матеріало- та енергоємності виробництва вітчизняних товарів і надання послуг.

Матеріальне становище членів суспільства різнилося завжди упродовж розвитку людства і для цього існують ряд цілком природних причин. Так, молоді люди мають більше можливостей щодо підвищення свого добробуту, ніж люди похилого віку, сім'ї з дітьми витрачають більше, ніж бездітні, а фізично повноцінні люди можуть заробити більше, ніж інваліди; в економічно розвинених регіонах населення має більше можливостей для створення доходу, ніж у депресивних. Безпосередньо бідність є результатом відмінностей щодо матеріального становища індивідів і сімей, а тому завжди існувала й існує в усіх суспільствах, навіть у найрозвиненіших.

Бідність – це злиденне існування фізичної особи, за якого через брак коштів неможливо підтримувати достойний спосіб життя, властивий суспільству конкретного соціально-економічного періоду. До категорії бідних належать особи, не з власної волі позбавлені найнеобхіднішого: нормального житла, одягу, їжі, медичних та освітніх послуг, можливості забезпечувати культурні і правові потреби.

Бідність не лише поділяє суспільство, а й є стимулом для того, щоб людина прагнула і досягала кращої долі. Проте в сучасних умовах бідність часто стає на перешкоді стабільності суспільства і його подальшого розвитку. Навіть в економічно розвинених країнах бідність стає загрозою, коли вона перетворюється в застійну, тобто спостерігається довготривалий стан бідності індивідів, сімей, де бідним є не одне покоління. Люди, які тривалий час перебувають у стані бідності, часто соціально деградуєть, перетворюються на люмпенів, злочинців, які становлять загрозу для інших громадян. Тому боротьба з бідністю нині є складовою соціальної політики в усіх цивілізованих суспільствах.

Боротьба з бідністю особливо гостро стоїть на порядку денному у країнах з перехідною економікою. За часів “реального соціалізму” майнове розшарування було незначним, а наявність бідних не визнавалась офіційно. Термін “бідність” тривалий час не вживався в офіційних документах СРСР. Проте, за оцінками зарубіжних експертів, станом на 1990 рік в Україні бідними можна було вважати приблизно 11% населення. Нині внаслідок відомих економічних обставин частка бідних серед населення не лише зросла, а й з'явилась загроза появи застійної бідності, коли в бідних сімей немає надії вибратися з нужди. Діти з таких сімей, не маючи доступу до повноцінної освіти, закладів культури, найбільшою мірою наражені на ризик у дорослому житті опинитися на нижчій соціальній сходинці, ніж їхні батьки.

Українська бідність має цілий ряд специфічних особливостей.

1. низький рівень життя населення в цілому. Про це свідчать: низький рівень раціону їжі; постійний відтік громадян за кордон; низька народжуваність; високий рівень захворюваності та смертності; незадоволеність широких верств населення загальноекономічною ситуацією та своїм матеріальним станом.

2. Психологічне неприйняття економічної нерівності. Середні показники бідності не дають повної картини бідності в Україні. При всіх інших рівних умовах, бідність прямо пропорційна ступеню майнового розшарування громадян. Якщо значна частина ресурсів (грошових, земельних або інших) концентрується в руках відносно незначної частини населення, то решта залишається небагатою. Відсутність економічної нерівності є загрозою для суспільства так само як і її

надмірність. Саме наявність багатих людей - при умові, звичайно віри в те, що вони нажили своє багатство “правильним” шляхом, є стимулом до активізації життєвої позиції, прагнення максимально використати шанси, орієнтиром, якого прагне досягнути, наприклад, середній американець, намагаючись отримати хорошу освіту, хорошу роботу, відкладаючи частину своїх доходів. Якщо у суспільстві переважає прагнення забезпечити суцільну рівність для всіх, то мимоволі провокуються утриманство, знижується мотивація інтенсивності трудової діяльності та зайнятості взагалі, що у кінцевому рахунку збільшує витрати, навантаження на бюджет і т.п. В цьому контексті проблема майнового розшарування в Україні набуває особливого значення. Сам по собі рівень економічної нерівності в країні не є достатньо високим - він більш менш відповідає стандартам інших країн з перехідною економікою. Але при тому більшість населення (як свідчать дані опитувань) вважає, що капітали мають кримінальне походження, існує масове неприйняття багатих людей, поширеним є очікування конфліктів між бідними і багатими, вимоги кримінальної відповідальності для тих, хто зміг хоч би щось нагромадити. В таких умовах навіть не дуже значне розшарування викликає вкрай негативні результати. Відсутність середнього класу.

3. Вкрай висока питома вага людей, які вважають себе бідними; Це так звана “суб’єктивна” бідність, що визначається за самоідентифікацією. Суб’єктивна бідність, формуючи неконструктивну, пасивну поведінку, сприяє зниженню економічної активності, ініціативи, прагнення додаткових заробітків, самозайнятості або підприємництва. А це у свою чергу провокує готовність до сприйняття деструктивних ідей та протиправних дій. Саме втрачаючи віру у власні сили, людина очікує допомоги зі сторони, чийось вказівок і в результаті підкоряється будь-якій політичній силі, яка певним чином натискає на больові точки. Згідно з опитуваннями, проведеними у 1994-2000 роках, 75% населення вважали, що вони живуть гірше, ніж середня українська сім’я. У 2000 році 65% населення вважали себе бідними (1994 їх було тільки 47%). При тому грошовий вираз рівня бідності самі опитувані визначали навіть менше мінімальної пенсії або мінімальної заробітної плати та того порогу, який розраховувався виходячи з результатів наукових досліджень.

4. Поширеність бідності серед тих, хто працює. 78% бідних сімей в Україні - ті, в яких хоча би один з членів сім’ї працює. Відбувається процес обезцінення робочої сили.

Яким би не був рівень життя населення, завжди є частина людей, яка живе гірше за інших. Таких людей вважають бідними за національними стандартами. Зрозуміло, що бідні у Швейцарії або США, можуть бути зовсім забезпеченими за стандартами України, а наші бідні живуть зовсім непогано порівняно з бідними в Ефіопії. Питання про визначення межі бідності - є не стільки економічним, скільки політичним. Звичайно неможливо ігнорувати можливості бюджету країни, але головну роль тут відіграють домінуючі у суспільстві установки. Ліберальна модель передбачає максимальну орієнтацію на власні сили і лише дуже обмежену допомогу працездатним громадянам. Соціально зорієнтована модель поширює опіку на досить широкі верстви населення. У цьому контексті встановлення офіційної межі бідності набуває особливого значення. Людей вважають бідними, коли рівень їхнього життя є нижчим за мінімально припустимий поріг, тож визначення цієї межі є вихідною точкою будь-якого аналізу бідності.

Вимірювання бідності передбачає наступні етапи:

1. Індивіди або домогосподарства ранжуються на основі одного чи кількох критеріїв матеріального добробуту;
2. Визначається межа бідності, яка дає змогу відокремити бідних від небідних;
3. Дані на рівні індивідів або домогосподарств агрегуються в показники бідності для країни загалом і головних територіально-економічних і соціально-демографічних груп населення, на підставі яких визначають характеристики найуразливіших груп і будують профіль бідності.

При визначенні межі бідності зважають на певні обмеження. По-перше, межа бідності не має суперечити здоровому глуздові; по-друге, межа бідності має вможливлувати порівняння різних регіонів, типів сімей, часових інтервалів тощо; по-третє, межа бідності має бути сформульована таким чином, щоб можна було знайти емпіричне значення теоретичних понять.

З огляду на це встановлюються кілька критеріїв бідності. Проводять межу між абсолютною та відносною бідністю.

Абсолютна бідність має місце тоді, коли люди не володіють достатніми ресурсами для підтримання мінімуму фізичного здоров'я та працездатності. Цей вид бідності часто виражають в калоріях або рівні харчування. Основним елементом визначення абсолютної межі бідності є вартість набору товарів і послуг, необхідних для задоволення основних соціальних потреб, характерних для даного суспільства. Проблема полягає в тому, які потреби вважати основними. Абсолютна межа бідності стосується витрат на продукти харчування та непродовольчі товари, послуги та обов'язкові платежі. Точкою відліку тут є визначення вартості набору продуктів харчування, який забезпечує потреби організму в харчових речовинах та енергії.

Кінцева мета боротьби з абсолютною бідністю полягає в цілковитому подоланні її шляхом поєднання мінімальних соціальних гарантій і створення умов, за яких бідні матимуть змогу самостійно забезпечити себе. Соціальна захищеність від абсолютної бідності істотно залежить від зростання національного багатства й удосконалення механізмів цілеспрямованої соціальної допомоги.

Відносна бідність визначається загальним рівнем життя в різних суспільствах, і в більшій мірі базується на культурному визначенні (а не на абсолютному рівні депривації) При відносному визначенні бідності через посилення на рівень життя, характерний для більшості населення, рівень залежить від конкретного суспільства та від конкретної історичної епохи. У цьому разі бідність розглядається як відсутність доходу і ресурсів, необхідних для підтримання життєвих стандартів, які в межах даної культури вважаються нормальними та гідними. Найпростіший і найшвидший спосіб встановлення відносної межі бідності полягає в тому, що певний відсоток населення (наприклад, нижчий дециль або квантиль) визначають як бідних, а потім з'ясовують соціально-демографічні характеристики, які відрізняють їх від решти.

Орієнтація винятково на відносний рівень бідності при плануванні соціального захисту населення може зумовити низку серйозних методологічних та політичних проблем. На противагу програмам боротьби з абсолютною бідністю, скорочення відносної бідності полягає у створенні механізмів запобігання надмірної нерівності переважно через перерозподіл ресурсів. При вивченні відносної бідності реальний розподіл добробуту порівнюється з ідеальною ситуацією загальної рівності, що, втім не може бути політичною метою (принаймні

дотеперішні спроби домогтися одночасно рівності та справедливості виявлялися не досить вдалимими). Постає слушне запитання: яка частка відносної бідності в суспільстві є оптимальною, такою що не зводить нанівець стимули соціально-економічної активності? Таким чином, існує небезпека підміни мети боротьби з бідністю як такою спробами обмежити нерівність доходів. Ще одна причина того, чому межа неохоче використовується як офіційний стандарт, полягає в тому, що зусилля уряду стосовно подолання бідності можуть виявитися неефективними, позаяк мета є рухомою.

Суб'єктивна бідність. Її межа визначається винятково суб'єктивними судженнями людей про соціально прийнятний мінімальний рівень життя в даному суспільстві. Реальне відчуття бідності в індивідів або соціальних груп зумовлює не лише співвідношення рівня життя з деякими абсолютними показниками, воно радше є результатом порівняння своїх можливостей у задоволенні потреб із забезпеченістю і зразками рівнів споживання інших людей або зі своїм становищем у минулому. Порівняння власного економічного статусу зі статусом референтних або близьких за становищем груп не завжди чітко усвідомлюється, але виявляється у загальній тональності суспільних настроїв і соціальному самопочутті. Важливу роль у процесі порівняння відіграють соціальні уявлення про справедливий розподіл благ та послуг. Якщо в суспільстві є люди, котрі вважають свій життєвий рівень необґрунтовано низьким, вони почуватимуться й поводитимуться подібно до тих, хто живе на межі бідності, незалежно від абсолютного розміру їхніх доходів і рівня споживання. Таким чином, сприйняття й інтерпретація матеріального становища значною мірою визначається не реальним станом речей, а домаганнями, сподіваннями, навіть стереотипами, поширеними у суспільній свідомості. У цьому сенсі доречно говорити про суб'єктивну бідність.

Багатовимірні концепції бідності. В міжнародній практиці аналіз економічних індикаторів рівня бідності поєднують з вивченням соціальних показників добробуту. Представники цього підходу (П. Таусенд, Дж. Мак, С. Ланслей, С. Рінген) акцентують увагу на вивченні мінімально припустимого рівня життя з точки зору задоволення "основних", або "вітальних" людських потреб, що ширше за змістом, ніж економічна депривація. Відмінність між багатими і бідними полягає не лише у розмірах доходу, вона поширюється на всі аспекти життя суспільства: бути багатим і бідним - це два способи життя.

Зазвичай під особистими потребами розуміють мінімальні умови приватного споживання сім'ї (їжа, одяг та житло); доступ до соціальних благ та послуг (здоров'я, освіта, відпочинок та комунікації); умови, охорону та оплату праці; здорові умови проживання (екологічне середовище) та особисту безпеку, а також можливість брати участь у політичному і культурному житті суспільства, підтримувати соціальні зв'язки тощо. При цьому мають на увазі, що кількісне визначення міри задоволення вітальних потреб можна отримати шляхом порівняння фактичного життєвого рівня людей з певною системою мінімальних нормативів (кількість калорій, метрів житлової площі на одну людину тощо) або з середнім рівнем життя в даній спільноті, або ж із тим, що громадська думка вважає припустимим у нижній частині соціальної шкали. Таким чином, багатовимірний підхід до бідності може реалізуватися у визначенні абсолютного, відносного чи суб'єктивного деприваційного порогу бідності, в якому дохід виступатиме лише одним з багатьох індикаторів.

Сучасна (неокласична) економічна теорія визнає дві основні причини, які призводять до стану бідності навіть в умовах ефективної економіки:

1. бідність серед “сильних” та працездатних робітників є результатом раціонального та суверенного вибору індивідом певного типу трудової поведінки;

2. бідність серед “слабких” обумовлена фізіологічними та соціальними причинами (вік, хвороба, багатодітність), що не мають відношення до розподільчої ефективності ринку.

Інституціоналісти наголошують на примусовому характері бідності: “...однією з основних причин бідності є недосконалість ринку, на якому існують “численні бар’єри: раса, багатство, патенти, першочергові внески, коштовне навчання або соціальні звички, завдяки чому певні індивіди можуть отримувати вищі прибутки, ніж ті, які гарантувала би їм їх продуктивність при відкритому ринку” (Хейлбронер Р., Туроу Л. Економіка для всіх. - Новосибірск, 1994. - С.244-245).

Бідність негативно впливає на суспільну ефективність.

1. Перехід за рису бідності кожного індивіда означає для економіки вимивання середнього класу, що є основним виробником попиту на товари та послуги. Те, що супроводжує цей процес зростання багатства і без того багатого населення, призводить до ще більших втрат попиту в економіці. Чим більш нерівномірно розподілено прибутки, тим менше функціональне навантаження вони несуть.

2. Бідність призводить до неминучого зростання соціальних втрат: дискваліфікації, професійної деградації, зростанню соціальних хвороб (злочинності, наркоманії, самогубств, маргіналізації), що у свою чергу призводить до руйнування “розмивання” людського капіталу, який є одним з основних факторів сучасного економічного зростання;

3. Бідність є одним з факторів посилення соціальної напруги у суспільстві, що збільшує інвестиційні та підприємницькі ризики та перешкоджає стійкому розвитку економіки.

Ставлення держави до проблеми бідності в сучасному суспільстві не завжди залежить тільки від фінансових можливостей держави, але і від суспільного вибору. У свою чергу орієнтація держави на патерналізм, або індивідуальну відповідальність стосовно бідних, залежить від історично сталих норм соціальної справедливості, традиційного для тієї чи іншої країни рівня податкового тиску (програми боротьби з бідністю фінансуються з податкових надходжень), економічної стабільності. В залежності від цих факторів держава і вибирає стратегію боротьби з бідністю.

Скільки ж реально бідних в Україні і хто вони ? Згідно з прийнятими у світі критеріями приблизно 28% українського населення слід кваліфікувати як бідних - це люди, які страждають від недостатнього вживання продуктів харчування, вони не можуть купити необхідний одяг та взуття, вони обмежуються дешевими і не завжди ефективними ліками. Глибина бідності складає 21,5%, тобто в середньому витрати бідних людей на 21,5 % нижче розрахованої, виходячи з обраного критерію, межі бідності - 75% середніх сукупних витрат у розрахунку на одного члена сім’ї. Бідність в Україні є спадковою. Діти з бідних сімей не отримують необхідної професійної підготовки і, як наслідок, не можуть в перспективі отримати хорошу роботу.

В сучасній економічній теорії розрізняють дві основні концепції (стратегії) боротьби з бідністю. Стратегія А спрямована на повне усунення бідності шляхом підвищення рівня доходів всіх бідних без виключення вище абсолютної межі бідності. Стратегія В переслідує набагато скромнішу ціль зменшення ступені бідності тих, хто знаходиться за межею бідності, шляхом підвищення їх прибутків, що не обов'язково має привести до усунення явища бідності.

Більшість країн Західної Європи дотримуються першої стратегії, а найрозвинутіші з них (Німеччина, Франція, Швеція, Нідерланди, Данія) гарантує своїм громадянам мінімальний дохід, що у сукупності з традиційно високорозвинутою системою соціального страхування та соціальної допомоги зводить бідність в цих країнах до найнижчих у світі показників: 5% у Німеччині та скандинавських країнах (Альбер М. Капіталізм против капіталізму. - Спб, 1998. - С.53). Дана стратегія спирається на традиційне уявлення про те, що бідність - це хвороба суспільства, і бідний - людина, що постраждала не із своєї провини в ході ринкового процесу і не встигла адаптуватися до умов ринку, що постійно змінюються.

В США та Японії проводиться переважно стратегія В. Так, в США відсутня єдина загальнодержавна система соціального захисту. Боротьба з бідністю перенесена з рівня держави на рівень штатів, а відтак, у свою чергу, - на рівень індивідуальних та приватних благодійних організацій. Програми соціальної допомоги розрізнені та адресно спрямовані на окремі категорії соціально незахищених: наприклад, дітей з бідних сімей або осіб, що не мають медичного страхування. Допомога встановлюється на такому рівні, щоб стримувати процес збіднення, але не усунути його. Подібна політика співвідноситься з логікою та традиціями чистого ринку та чистого капіталізму, згідно якої нерівність не тільки є законною, але виконує роль стимулятора суперництва, що в кінцевому розрахунку принесе користь суспільству.

Легітимація нерівності в моделі В, так само як і у моделі А, спирається на морально-етичні цінності та традиції, прийняті в американському суспільстві, згідно яких бідність - це результат особистого вибору індивіда, який характеризується лінню та невіглаством. В результаті таких підходів до проблеми бідності, як відмічають дослідники, у США "чисельність бідних за останні 10 років не зменшилось, а навпаки, дещо зросло, в той час як кількість мільйонерів потроїлась... віднині американське населення нараховує 17% бідних порівняно з 5% у Німеччині".

Бідність подолати неможливо. Проте можна:

- зменшити масштаби та пом'якшити її прояви;
- зменшити розшарування населення за рівнем доходів;
- вживати заходи, спрямовані на запобігання бідності.

Існує два стратегічні шляхи боротьби з бідністю:

- відродження національного виробництва та збільшення кількості джерел економічного самозабезпечення громадян (активний аспект);
- надання ефективної адресної соціальної допомоги бідним сім'ям (пасивний аспект).

Навчальне видання

Соціальна економіка
конспект лекцій

Мельник Ірина Олегівна

Олійник Тетяна Георгіївна

Горобченко Оксана Анатоліївна

Відповідальний за випуск О.І. Котикова

Технічний редактор Н.В. Семінюк

Формат 60*841/16. Ум.друк.арк. _____

Тираж _____ прим. Зам. № _____

Надруковано у видавничому відділі

Миколаївського національного аграрного університету

54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013 р.